

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR ANA BİLİM DALI

HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI VE TEFSİR ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa HAMURLI

ŞANLIURFA – 2014

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR ANA BİLİM DALI

HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI VE TEFSİR ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Mustafa HAMURLI

Danışman:

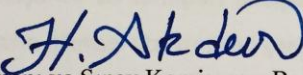
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

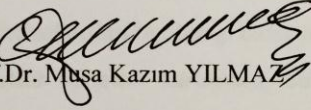
ŞANLIURFA – 2014

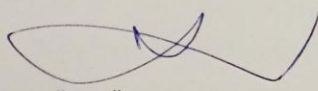
T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 125201002 numaralı Mustafa HAMURLI'nın hazırladığı "Hasan el-Bennâ'nın Hayatı ve Tefsir Anlayışı" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 14/10/ 2014 tarihinde, saat 15:00' te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

.../10/ 2014

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof.Dr. Hikmet AKDEMİR

Üye
Prof.Dr. Musa Kazım YILMAZ

Üye
Prof.Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

5.11.2014
Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Tefsir Bilim Dalı 125201002 no'lu **Yüksek Lisans** öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum " Hasan el-Bennâ'nın Hayatı ve Tefsir Anlayışı" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(26/02/2015)

Mustafa HAMURLI

İLETİŞİM ADRESİ :

Akbayır Mahallesi 1234. Sok. 10/15 KARAKÖPRÜ
ŞANLIURFA
Tif. Kod. (0532) 6650720
e-mail : mustafahamurli@hotmail.com

ÖNSÖZ

Halifeliğin kaldırıldığı ve Ortadoğu'daki devletlerin birbirine düşmanca yaklaşımlar sergilediği bir dönemde, Müslüman halkları gafletlerinden uyandırma ve pratikte yaşanabilir bir İslam anlayışını aşılabilme adına Hasan el- Bennâ 1928 yılında İhvân'ı Müslimîn Cemiyetini kurarak tarih sahnesine çıkmıştır. Etkileyici hitabeti ve ikna edici kişiliği sayesinde el-Bennâ'nın İslam'a davet çalışması toplum tarafından kabul görmüş ve çok kısa bir zamanda adından söz ettirmiştir. Aynı zamanda Emperyalist ve işgalci güçlerin de dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla İhvân'ı Müslimîn Cemiyetinin faaliyetlerini türlü entrikalarla engellemeye çalışmışlardır.

Bütün bu baskılara ve davet çalışmasından vazgeçmesi karşılığında kendisine yapılan tekliflere rağmen "Sağ elimizde Kur'ân, sol elimizde Sünnet ve önümüzde de Sahabe uygulaması güneş misali parıldarken bundan vazgeçecek değiliz" diyerek kararlılığını göstermiştir.

Hasan el- Bennâ'yı şehit edenler, onun vefatından sonra bu cemiyetin yıkılıp dağılacağını düşünseler de, yönetim biçimi Şura'ya davalı olan bu Cemiyetin başına çok değerli şahsiyetler gelmiş ve teşkilatı daha da ileri götürmüşlerdir. Başta Mısır olmak üzere Ortadoğu'nun birçok ülkesinde ismi duyulmuş ve üyeleri günden güne artmıştır. el-Bennâ, İslam Devletleri'nin gerilemeye ve parçalanmaya başladığı, batılı devletlerin İslam âlemini sömürge haline getirdiği, batı taklitçiliği başladığı ve ahlâkî çöküntünün yaşandığı bir dönemde İslam'ın öz kaynaklarına geri dönmeyi savunan güvenilir bir sima olmuştur.

Arap baharının yaşandığı son yıllarda diğer İslam'i cemiyetler içerisinde İhvân'ı Müslimîn teşkilatı'nın yeri farklı olmuştur. Bu farklılık, teşkilat üyelerinin nasıl eğitildiğiyle alakalıdır. Bu açıdan Hasan el- Bennâ'nın haftalık ve aylık olarak yapmış olduğu tefsir derslerinin çok derin izler bıraktığı bir gerçektir.

Hasan el-Bennâ, gerek dönemi içerisinde gerekse günümüz İslam dünyasında incelenmeye değer bir şahsiyettir. el-Bennâ'nın müfessir kişiliği pek gündemde tutulmamıştır. Oysa kendisi saadet asrında olduğu gibi Kur'ân ve sünnet temeline dayalı bir toplum meydana getirmeyi hedeflemiş ve şehit edilene kadar bu davasından vazgeçmemiştir. Hayatının Kur'ân'la iç içe olduğu ve Kur'ân ayetlerinin adeta bir sofraya misali önüne serilmiş olduğu, ayetlere yüklediği anlamlardan anlaşılmaktadır. Bu nedenle

biz de çalışmamızı bu önemli şahsiyeti tanımaya yönelik olarak kurguladık. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hasan el-Bennâ'nın hayatı anlatılmaktadır. Bu bölümde Hasan el-Bennâ'nın doğumu, çocukluğu, hocaları, eğitim hayatı ve eserleri yer almaktadır. İkinci bölümde ise Hasan el-Bennâ'nın Kur'an hakkındaki görüşleri ve tefsir metodu yer almaktadır.

Bu konuyu çalışmam hususunda beni teşvik ederek hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hikmet Akdemir'e ve çalışmamın her aşamasında değerli katkılarıyla destek olan hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Ratib'e teşekkürü bir borç bilirim.

şANLIURFA- EKİM 2014

Mustafa HAMURLI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ.....	
1.1. HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI	4
1.1.1. Doğumu ve Ailesi	4
1.1.2. Hocaları.....	4
1.1.3. Eğitim Hayatı	5
1.1.4. İhvân-ı Müslimîn.....	8
1.1.5. Hasan el-Bennâ'nın Şehid Edilmesi	10
1.1.6. Hasan el-Bennâ'ya Göre İslam Medeniyeti'nin Gerileme Sebepleri	11
1.2. Hasan el-Bennâ'nın Eserleri	12
1.2.1. Mecmû'atü Resâili İmami'ş-Şehid Hasan el-Bennâ (Risaleler)	12
1.2.1.1. Davetimiz.....	13
1.2.1.2. İnsanları Neye davet Ediyoruz?	13
1.2.1.3. Gençlik Risalesi	14
1.2.1.4. Kur'an Sancağı Altındaki Müslüman Kardeşler	14
1.2.1.5. Davamızın Yeni Vizyonu	16
1.2.1.6. Geçmişten Günümüze	16
1.2.1.7. İslam Işığında Dâhili Problemlerimiz “Yönetim Sistemi”	16
1.2.1.8. Cihad Risalesi	17
1.2.1.9. Müslüman Kadın.....	17
1.2.1.10. Öğrencilere Tavsiyeler	18

1.2.1.11. İlkeler Risalesi	19
1.2.2. Hatıralarım.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

HASAN EL-BENNÂ TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ VE TEFSİR ANLAYIŞI.....	
2.1. HASAN EL-BENNÂ TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ.....	23
2.1.1.Kur'ân Anlayışı.....	23
2.1.2.Müfessirlerle İlgili Görüşleri	26
2.1.3.Nakil ve Rivayetlere İtina Göstermesi	31
2.1.4.Gerçekçi Olması	32
2.1.5.Fıkıh ile İç İç Olması.....	34
2.2.HASAN EL-BENNA'NIN TEFSİR ANLAYIŞI.....	36
2.2.1. Rivayet Yönünden Hasan el-Benna'nın Tefsiri	36
2.2.1.1 Kuran'ın Kuran ile Tefsiri.....	36
2.2.1.2. Kuran'ın Sünnet ile Tefsiri.....	39
2.2.1.3. Nüzul Sebebini Dikkate Alarak Tefsir Etmesi.....	42
2.2.1.4. Kıraatlara Verdiği Önem	44
2.2.2. Dirayet Yönünden El-Benna'nın Tefsiri.....	46
2.2.2.1. Fıkhi Meselelere Yer Vermesi	46
2.2.2.2. Muhkem ve Müteşabih Ayetlerin Tefsiri	50
2.2.2.3. İsrailiyyat Karşısında Tutumu	52
2.2.2.4. Süre Adlarında ve Ayetlerdeki Hikmetlere Yer Vermesi.....	54
2.2.2.5. Kur'ân'ı Anlamada En Başarılı Metod	56
2.2.3.Fatiha Süresinin Tefsiri.....	57
2.2.3.1.Fatiha Süresinin Fazileti	58
2.2.3.2.Nüzülü Yeri ve Zamanı	58
2.2.3.3.Fatiha Süresinin İsimleri.....	59
2.2.3.4.Fatiha Süresinin Kuran'ın Maksatlarına Şamil Oluşu.....	60
2.2.3.5.Fatiha Süresindeki Besmele Mevzusu.....	60
2.2.3.6.Namazda Fatiha Okumanın Hükümü	63
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	70

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tebliğ
b.	: İbn, Bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
TVDİA	: TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Mad.	: Maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Neşr.	: Neşreden, Neşriyat
ö.	: Ölümü
r.a	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
terc.	: Tercüme eden
Yay.	: Yayınevi

ÖZET

HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI VE TEFSİR ANLAYIŞI

Bu çalışma, Hasan el-Bennâ'yı ve çalışmalarını incelemektedir. Siyasi ve sosyal amaçları olan 'İhvanı Müslimin' adlı teşkilatın kurulmasına öncülük eden Hasan el-Bennâ'nın tanıtımı ve tefsir anlayışı çalışmanın temel amacıdır.

Çalışma ile Hasan el-Bennâ'nın Mısır'da, siyasi, sosyal ve dini hizmetler ağırlıklı olmak üzere faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu faaliyetlerinde, Hasan el-Bennâ'nın Kur'an ve sünnet metinlerinden yoğun bir şekilde yararlandığı belirlenmiştir. Hasan el-Bennâ'nın tefsirlerinde, bütüncül yaklaşım ve rivayet metodunu kullandığı ortaya konulmuştur. Başka bir ifade ile ayetlerin diğer ayetlerle açıklandığı; hadis ve sahabe görüşleri gibi rivayet malzemeleri ile de yorumlar ve açıklamaların desteklendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasan el-Bennâ, İhvân, Davet, Tefsir, Mısır.

ABSTRACT

THE LIFE OF HASAN AL-BANNA AND HIS UNDERSTANDING OF TAFSIR (EXEGESES) OF QURAN

This study examines the life and the works of Hasan al-Banna who was a pioneering leader of the “Muslim Brotherhood” organization which has political and social goals. The research aims, in particular, to find out his approach to the exegeses of Quran.

The study has showed that Hasan al-Banna actively participated in political, social and religious activities in Egypt, quoting religious texts such as Quran and Sunna. It has revealed that he used the methodology of total approach and rivayat (narration) in his tafsirs. In other words, he explained Quranic verses by other verses and intensively used the Sunna and the views of the Sahabe (the companions of the Prophet) etc in his commentaries.

Keywords; Hasan al-Banna, Brotherhood, Invitation, Tafsir, Egypt.

GİRİŞ

1. Mısır'ın Sosyal Yapısı

Miladi 1882 yılında gerçekleştirilen Arap devriminin başarısızlıkla sonuçlanması sonrası Mısır devleti İngiliz sömürgesi altına girmişti. İngiliz'ler, kendi çıkarlarını koruyabilme adına ülkenin her yanını kuşatmışlardı. Mısır'da güç ve hâkimiyeti ele geçirmiş, Mısır Kralı'nı diledikleri gibi yönlendirebiliyorlardı. Arap devriminin hüsrarla sonuçlanması, halkın işgalci devlete karşı olan kin ve nefretinin daha da artmasına vesile olmuştu. Kalplerine özgürlük ve medeniyet ruhunu aşılacak ve yeniden bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak ilkeli ve vizyon sahibi bir lidere ihtiyaçları vardı. Bu liderlerden birisi de Sâ'd Zağlul idi.

1919 yılında Paris'te "Barış Konferansı" düzenlenmiş, Mısır'lı vatanseverler ülkelerinin bağımsızlığını ilan edebilme adına Sâ'd Zağlul Paşa başkanlığındaki bir heyeti bu konferansa gönderme kararı almıştı. Olaydan haberdar olan İngiliz'ler bu kararı iptal etmiş ve sonrasında Zağlul Paşa ve beraberindeki heyeti tutuklatıp Malta adasına sürgün etmişlerdir.

Ortadoğu'daki Müslüman halkların oluşturduğu devletler bir gerileme dönemi yaşıyorken Batı'lı devletler ilerleme ve refah dönemi içerisindeydiler. Mısır'da olduğu gibi diğer İslam coğrafyasında da sömürgecilik faaliyeti hat safhadaydı. Ülkedeki bütün kurumlara kendi adamlarını yerleştiriyorlar ve bu şekilde ülkeye hükmediyorlardı. Mısır devleti, sahip olduğu stratejik konum bakımından Emperyalist güçlerin pençeleri arasına girmişti.¹

Mısır'a baktığımızda tarih boyunca yer altı ve yer üstü zenginlikleri koruma altına alınmış, ülkenin yönetimini sahiplenenler bu kültürel dokuyu muhafaza etmişlerdir. Haçlı ve Moğol istilalarında ülke yıkımdan korunmuş ve himaye altına alınmıştır.

Ülkenin içerisinde bulunduğu durumu en iyi anlayacaklardan birisi de Hasan el-Bennâ'dır. Yaşadığı dönemlerde bu hususla ilgili birçok kimseyle bir araya gelip görüşmüş ve bu durum kendisinde düşünce anlamında bir olgunluk meydana getirmişti. Ayrıca Hasan el-Bennâ'nın öğrencilik yıllarında girdiği çevre onun dinî alt yapısının oluşmasında

¹Tahhan, Mustafa, *Kâdetü'l Ameli'l İslâmî*, Kuveyt, Daru'l İntac, 2008, s. 8

oldukça etkili olmuştur. Mısır'ın İngiliz sömürgesi altına girmesi Hasan el- Bennâ'nın fikrî gelişiminde çok büyük rolü olmuştur.²

Hilafetin ilgası sonrası Müslüman ülkeler sahipsiz ve başsız kalmışlardı. Bu ciddi sorunu giderebilmek için farklı İslam ülkelerinde kongreler düzenlenmeye başlandı. Bu kongrelerden bir netice çıkmaması, farklı İslâmi cemiyetlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Hasan el-Bennâ'da, Mısır'da Batı'lı Emperyalist ve Sömürgeci güçlere karşı koyabilecek ve Müslümanları gerçek İslam anlayışına davet edecek pratik İslam anlayışını benimseyen Müslüman Kardeşler teşkilatını kurdu.

Hasan el- Bennâ, arkadaşları Abdurrahman Hasbullah, Ahmed el-Husari, Hafız Abdülhâmid, Fuâd İbrahim, Zekî el-Mağribî ve İsmâil İzz'den oluşan altı kişilik bir grup ile beraber Mart 1928 yılında "Cem'iyetü'l İhvâni'l-Müslimîn'i (Müslüman Kardeşler Cemiyeti)" kurdular. Sonrasında teşkilat merkezi için bir yer kiralayıp oraya da "Medresetü't-Tezhib (Tezhib Okulu)" adını verdiler. Bu merkezde belirli bir eğitim programı takip edilecekti. Namaz sûreleri ezberlenecek ve tefsiri okunacaktı.³

²Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, İstanbul, Ter, Beşir Eryarsoy, İstanbul, Beka Yayınları, 2007, s.90.

³Tahhan, s. 12

2. Mısır'ın Kültürel ve Ekonomik Yapısı

Hasan el-Bennâ, Müslümanların Batı taklitçiliğinden vazgeçmeleri gerektiği görüşünü savunmaktadır. Halkın, Söz de Müslüman olduğunu iddia etmekle beraber eylem ve tavırlarında bunu göstermemelerinden yakını. Değer ölçülerimizin yeniden gözden geçirilmesini ve gerçek İslam anlayışının yeryüzüne hâkim kılınması gerektiğini vurgular.

İşgalci devletler Müslüman ülkeler üzerindeki etkilerini daha fazla hissettirmek için eğitim kurumlarını kontrol altına almak istemişlerdir. Bu üzücü gerçeğin Mısır'da da yaşanması Hasan el-Bennâ'yı çalışmaya sevk eden en önemli unsurlardan birisi olmuştur.⁴

Sömürgeci devletler, istila ettikleri halkların her zaman eğitimden uzak bir hayat yaşamalarını istemişler ve bunun için gerekli her yola başvurmuşlardı. Eğitime elverişli ve zeki gençleri özellikle İslâm'a muhalif bir zihniyet üzere yetiştirmiş, Batı'yı taklit etme ve onlara özentisi içerisinde bir hayat yaşamaya mecbur bırakmışlardı. Mısır başta olmak üzere Müslüman ülkelerin eğitim seviyelerinin genel olarak düşük olması, onları batının ardından gitme mecburiyetinde bırakmıştır.

Öte taraftan eğitilmiş kişilerde baş gösteren İslâmî değerlerden uzak durma anlayışı da kültürel bir yara olarak kanamaktaydı. Müslümanların gelişmemesinin en büyük nedeni batı sömürgeciliğidir. Başta Mısır olmak üzere Müslüman ülkelerin yer altı ve yer üstü bütün kaynakları batılı devletler tarafından insafsızca yağmalanmıştı. Gelir getiren bütün kurum ve teşekküller emperyalist devletlerin elinde bulunuyordu. İslam dininin haram kategorisinde yer alan faiz, Müslüman ülkelerin en büyük sıkıntılarından idi.

Hasan el-Bennâ'nın yapmış olduğu bu tespit çok doğru bir değerlendirmedir. Çünkü Müslümanların yaşadığı coğrafyada kan ve zulüm hiç eksilmemiştir. İslam düşmanları Müslüman kanı akıtılabilmek için adeta bahane aramıştır. Tarih boyunca Sömürgecilerin bu emellerini gerçekleştirebilme adına Müslüman kimliğine sahip zavallı insanları kullanmışlardır. İşte, el-Bennâ bu durumun üzüntüsü ve çaresizliği arasında gidip gelmiş, fedakârlık ve çalışmanın kaçınılmaz olduğunu beyan etmiştir.⁵

⁴el-Cüнді, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 100

⁵Tahhan, s. 8

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN EL-BENNÂ'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hasan el-Bennâ'nın Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Ailesi

Asıl adı Hasan Ahmed Abdurrahman el-Bennâ olan, el-Bennâ 14 Ekim 1906 yılında Mısır'ın Buhayre vilayetine bağlı Mahmudiye kasabasında doğdu. Babası dönemin âlimlerinden “*el-Fethur'-Rabbani li terbiti Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî*” adlı eserin müellifi olan ve geçimini saatçilikle sağladığı için *Saatî* lakabıyla tanınan Ahmed b.Abdurrahman el-Bennâ'dır.⁶ Hasan el-Bennâ'nın beş kızı, bir oğlu bulunmaktadır.

1.1.2. Hocaları

Hasan el-Bennâ'nın ilk hocası yukarıda da belirttiğimiz gibi babasıdır.” Hocalarından bir diğeri de, Muhammed Zehran'dır. Zehran, parlak zekâlı bir adam, takva sahibi bir âlim, kavrayışlı ve oldukça nazik bir insandı. Hoca'nın etkileyici ve verimli bir eğitim ve öğretim yöntemi vardı. Pedagoji ve Psikoloji bilimlerini ayrıca öğrenmiş olmasına rağmen bu yeteneklere sahipti. Onun en çok güvendiği, kendisi ile öğrencileri arasındaki vicdani ortaklık duygusu idi. Öğrencilerini yaptıkları işleri dolayısıyla inceden inceye hesaba çekiyordu. Bu ruhi duygularla birlikte araştırma ve okuma arzusunu onlara aşıyordu. Hasan el- Bennâ, hayatının sekiz ile on iki yaşları arasındaki dönemi bu okulda geçmiştir.⁷

Diğer bir hocası da Demenhur'daki Öğretmen Okulu'nda görevli Abdülfettah Ebû Allam'dır. Hoca'dan Tefsir, fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Selim Ferhat, Demenhur'daki hocalarından bir diğeri'dir.⁸

⁶el-Cüнді, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 18; Hasan el-Bennâ, *Tasavvuf ve Ahlâk Eğitimi*, Çev., Ayetullah Güneş- Cuma Karan, İstanbul, Nida Yay., 2008, s.7; Dağ, Ahmet Emin, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ*, İstanbul, İlke Yay.,2007 , s.7.

⁷el-Cüнді, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 19

⁸el-Cüнді, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 19

Hasan el-Bennâ'nın Demenhur Öğretmen Okulu'ndaki hocalarından biri de Şeyh Muhammed Halef Nur'dur. Hocasından aldığı özel dersler sayesinde rahatlıkla Üniversite'ye geçiş yapmıştır. Hasan el-Bennâ'nın hayatında derin iz bırakan hocalarından bir diğeri de aktif eğitim derslerini kendisinden aldığı Abdülaziz Atiyye'dir.⁹

1.1.3. Eğitim Hayatı

Hasan el-Bennâ, henüz daha sekiz yaşındayken hocası Muhammed Zehran'dan ders almıştı. Demenhur'daki Öğretmen okulunda geçirdiği üç yıllık süre tasavvuf ve ibadete daldığı zamanlar olmuştu. Ancak buna rağmen derslere ve okul programına gereken ilgiyi gösteriyordu. Buna sebep olarak da iki temel etkeni zikrediyordu. Bunlardan birincisi, kendisinden ilk olarak eğitim aldığı babasının kitaplığıydı. Çünkü babasının kitaplığı kendisini araştırmaya ve okumaya sevk etmişti. İkinci etken ise, öğretmen okulunda kaldığı sırada kendisine hocalık yapan Abdülaziz Atiyye, Ferhat Selim, Hacı Ali Süleyman ve Şeyh Bisyûni gibi fazilet sahibi hocaların bulunması ve bunların öğrencilerini araştırma ve incelemeye teşvik etmeleriydi.¹⁰

Hasan el-Bennâ'nın hayatının sekiz ile on iki yaşları arasındaki dönemi bu okulda geçti. Bu okulda dengi okullarda okutulan bilgilerin yanı sıra, hadis dersleri, edebiyat, şiir ve güzel metinlerin öğrenilmesi de vardı. Her öğrenci haftada bir hadisi metni ve anlamıyla birlikte anlatacak şekilde ezberliyordu. Hasan el-Bennâ daha sonraki yıllarda başvuracağı birçok hadisi daha küçüklüğünde bu okulda öğrenmiştir.

Muhammed Zehran, Hasan el-Bennâ'nın hayatını şekillendiren ve ona yön veren hocasıydı. İlk dönemlerde kendisine okuma ve araştırma sevgisini aşlamış ve ilmi şahsiyetinin gelişmesine ve olgunlaşmasına yardımcı olmuştur.¹¹

Reşad Dinî Bilgiler okuluna on iki yaşına kadar devam eden el-Bennâ, hocası Muhammed Zehran'ın ayrılmasından sonra hazırlık okuluna devam etti. Bu dönemde gündüzleri okula gidiyor, okuldan sonra baba mesleği olan saatçılıkla uğraşılıyor, yatsıdan sonra ders çalışıyor, sabah namazından sonra da Kur'an ezberleyerek vaktini

⁹el-Cüdi, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s.23

¹⁰el-Cüdi, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s.24; Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s.56-57.

¹¹el-Cüdi, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 25; Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ* s. 16.

değerlendiriyordu. Bu okul aynı zamanda el-Bennâ'nın hayatında önemli kanaatlerin yerleşmeye başladığı mekân oldu.

Hazırlık okulunda Hasan el-Bennâ'nın matematik hocası Muhammed Abdülhâlik, üçüncü sınıf öğrencilerine *Ahlâk ve Edep Cemiyetini* kurmalarını tavsiye etmişti. Öğrenciler de bu cemiyeti kurup kendi aralarında cemiyetin tüzüğünü oluşturmuşlardı. Bu tüzüğe uymayanlara çeşitli cezalar veriliyordu. Reşad Dinî Bilgiler Okulu'nda aldığı eğitim el-Bennâ'yı diğer öğrencilerden bir adım öne geçirmişti. Bu nedenle bu cemiyetin başkanı el-Bennâ seçildi.

Yetişmekte olan el-Bennâ ve arkadaşları çevrelerinde gördükleri olumsuz yanları düzeltmek için yaptıkları çalışmaları yetersiz görmeye başladıklarında, ileride her biri önemli mevkilere gelecek olan Ali Bedir, Lebbi Nevvar, Abdurrahman Saati ve Said Bedr gibi arkadaşları ile daha örgütlü bir çalışma yapmaya karar verirler. Bu amaçla *Haramların İşlenmesini Önleme Cemiyeti* adıyla İslami bir cemiyet kurarak aralarında görev paylaşımı yaparlar. Bu cemiyet İslami olarak hata yaptıklarını düşündükleri şahsiyetlere uyarı mektupları gönderiyordu. Bu mektuplar altı ay kadar gönderilmiş; ancak üyelere birinin yakalanmasıyla cemiyet dağılmıştır.

Hasan el-Bennâ hazırlık okulunu bitirdikten sonra *Öğretmen Okulu ve Dini Enstitü* arasında tercih yapmak zorunda kaldı. Ailesinin isteği üzerine Demenhur'daki Öğretmen Okulu'na gitmeye karar verdi. Ancak önünde iki engel vardı. Bunlardan ilki yaş, diğeri ise Kur'an'ın tamamını ezbere bilmemesi idi. Ancak öğretmen okulunun müdürü bu konularda esneklik gösterip el-Bennâ'yı öğretmen okuluna kaydetti. Girdiği yazılı imtihanlardan başarılı olan el-Bennâ, Demenhur'daki ilköğretim okulunun öğrencilerinden oldu.¹²

Hassafiye tarikatına intisap etmesi Hasan el-Bennâ'yı diğer gençlerden farklı kılmış, manevi yaşamı onu haramlardan ve Batı taklitçiliğinden muhafaza etmiştir. Almış olduğu ruhi eğitim sayesinde genç nesiller üzerinde ciddi bir etki bırakmıştır. Yaşı küçük olmasına rağmen iştirak ettiği tarikat ve tasavvuf derslerinden aldığı birikimle gençlere örnek olmuştur.

1919 yılında vuku bulan Mısır halk devrimi Hasan el-Bennâ'nın hayatında derin izler bırakmıştır. Bu devrim onun bilinçaltında o kadar iyi yerleşmişti ki ne kadar güçlü olursa olsun, sömürge gücüne karşı başarıda büyük bir öz güvenin tohumlarını ekmişti. Bu

¹²Akkoyunlu, Songül *Hasan el-Bennâ'nın Din ve Siyaset Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.27

devrimde Hasan el- Bennâ'da mitinglere ve yürüyüşlere katılıyor, halkın yanında yer alıyordu.

Yapılan bu halk devriminden sonra Hasan el- Bennâ'nın hayatında köklü bir değişim meydana geliyordu. İntisap ettiği tarikat mezhebi ve tasavvuf anlayışı sanki onu hayattan ve hayatın gerçeklerinden koparıp alıyordu. Ülkede iç kargaşa yaşanırken kendisini toplumsal sorunlardan soyutlayamazdı. Dolayısıyla içerisindeki bu sosyal ruh onu tarikattan uzaklaştırıyordu. Artık Hasan el- Bennâ genç kitleleri arkasından sürüklüyor, sahip olduğu etkileyici hitabeti sayesinde mitinglerde konuşmaları kendisi gerçekleştiriyordu.¹³

Ülkeyi işgal eden Sömürge güçleri, toplumda yüzeysel olarak var olan İslâm itikadını tahrif edebilmek için bozuk fikirleri gençlere aktarmaya çalışıyorlardı. Hasan el- Bennâ Kahire'de yaşadığı yıllarda bu durumu açık bir şekilde fark ediyordu. İngilizler, aklın özgürleştirilebilmesi için her şeyi helal görme fikrini gençler arasında yaymaya çalışıyorlardı. Hangisi olursa olsun, her türlü dini zayıflatmaktan veya kendi kanılarınca fikri ve ameli olarak gerçek hürriyetten faydalanılabilmesi için halkın ruhunda yer etmiş olan her türlü inancı yok etmekten başka bir hedefi olmayan bu düşüncelerle dolup taşan bir takım dergi ve gazeteler bile yayınlıyorlardı.¹⁴

Hasan el-Bennâ, bu gayretin yeterli olamayacağını biliyor ve bir şeyler yapılması gerektiğini anlıyordu. Kendisinden tasavvuf eğitimi aldığı hocası Şeyh Yusuf ed-Decvî ile bir araya gelmiş ve durumu kendisine anlatmıştı. Şeyh Yusuf, kendisinin de bu akıma karşı çalıştığını ve bunun için "Nahdatu'l- İslâm" cemiyetini kurduğunu ama buna rağmen bir sonuç alamadıklarını ifade etti. Ancak Hasan el- Bennâ bu konuda ısrarla bir netice almak istiyordu. Sonunda dönemin gayretli âlimleriyle görüşmeler gerçekleştirildi. Yaptıkları toplantılar sonrasında halkı bu akıma karşı bilgilendirecek haftalık bir dergi çıkarma kararı alındı.¹⁵

¹³el-Cüncü, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 24

¹⁴el-Cüncü, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 49; Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ* s.30-31.

¹⁵Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s.94-98; Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ* s.29-32.

1.1.4. İhvân-ı Müslimîn

Mart 1928 tarihinde Hafız Abdülhâmid, Ahmed el-Husarî, Fuâd İbrahim, Abdurrahmân Hasebullah, İsmâil İzz, Zekî el-Mağribî'den oluşan altı kişilik bir grup, Hasan el-Bennâ'yı ziyaret'e geldiler. Bu kimseler Hasan el- Bennâ'nın halka vermiş olduğu konferanstan etkilenen kişilerdi. Hasan el- Bennâ'ya "Biz seni dinledik, bir şeyler yapmamız gerektiğini anladık ancak, bunu gerçekleştirebilmek için hangi yolu izlememiz gerektiğini bilmiyoruz. Senin çalışma metodunu benimsedik ve sana biat ediyoruz" dediler. Hasan el-Bennâ bu gruba *İhvân-ı Müslimîn* adını verdi.¹⁶

Hasan el-Bennâ'nın etrafında git gide *kemikleşen bir yapıyı* andıran büyük bir kalabalık oluşuyordu. Hasan el-Bennâ'nın etrafındaki insan sayısı arttıkça bu gruptan rahatsız olanlar da oluyordu. Rahatsız olan bu kişiler Hasan el-Bennâ'yı Maarif Bakanlığı'na şikâyet etmiş, açılan soruşturmada Hasan el-Bennâ'nın suçsuz olduğu anlaşılmıştı. Hasan el-Bennâ'nın etrafında bulunup onun eğitiminden geçen insanlar her geçen gün bilinçleniyordu.

Özellikle İngiliz sömürgeciliğine karşı artık daha dik duruyorlardı. Bir zamanlar işçilerin hanımları İngilizlerin evinde hizmetçi olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı. Ancak el-Bennâ ve onun eğitiminden geçen ve onun davasının etrafında kenetlenenlerde bir bilinç şoku meydana gelmişti ve artık aile boyu hizmetçiliğe son veriyorlardı. Bu da birilerini sürekli rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlıklar neticesinde el-Bennâ'nın en güvendiği kişilerden biri olan Hamid Askeriye'nin tayini başka bir kente çıkarılmıştı. Ancak İhvân-ı Müslimîn bu durumu bir fırsata çevirdi ve onun atandığı yerde bir şube açtı.

Hasan el-Bennâ ve İhvân-ı Müslimîn hareketi her geçen gün güçleniyordu. el-Bennâ'nın ünü Mısır dışına taşmış, Suudî Arabistan, Sudan, Filistin gibi ülkelerden de bu harekete katılanlar olmuştu. *İhvân-ı Müslimîn* bu gelişmelerin ardından Ebû Savir'de, Port Said'de, el-Bahr es-Sağir'de şubeler açmıştı. İhvân-ı Müslimîn hareketine bağlı kadın kolları kurulmuştu. *Mü'minlerin Anneleri Okulu, Müslüman Kardeşler Kısmı* gibi okullar açılmıştı.¹⁷

¹⁶el-Cüнди, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s.40

¹⁷Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s.189; Akkoyunlu, Songül, *Hasan el- Bennâ'nın Din ve Siyaset Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.s.35

Hasan el-Bennâ halka daha iyi ulaşabilme adına risalelerini yayınlamaya başladı. Bu risalelerin ilki İhvân-ı Müslimîn'in Anayasası ve iç tüzüğünü içeriyordu. Bu risalelerin başında İhvân-ı Müslimîn'in temel öğretilerinden şu hususlar yer alıyordu:

1. İtikadın hatalardan uzak olması, Kitab ve Sünnete uygun olarak Allah'a itaat etmek için gayret harcamak.
2. Sevdiğini Allah için sevmek ve İslam birliğine bağlanmak
3. Hanîf İslam dininin edebiyatı ile edeplenmek
4. Nefsi terbiye etmek, nefsi Allah'ı tanıma derecesine yüceltmek ve âhireti dünyaya tercih etmek.
5. Prensiplere sıkı sıkıya bağlanmak ve en kutsal prensibin “din” olduğuna iman etmekle birlikte ahde vefa göstermek.
6. Allah rızası için ümmetin her kesimi arasında İslam davasını yaymak için gayret göstermek
7. Varlık âlemindeki her şeyden daha çok Hakkı ve hayrı sevmek.¹⁸

Bundan sonra da bu türden pek çok yayın ve risale birbirini izledi. Bunların bir kısmı Müslüman Kardeşler'in sosyal çalışmalarına değiniyor, bir kısmı onların dâvalarının hedeflerini açıklıyor, bir kısmı hükümetleri İslâm prensiplerini uygulamaya davet ediyordu.

Müslüman Kardeşler, risalelerin davet çalışmasının yayılması için yeterli olmadığını, genel olarak halka ulaşması gereken şekilde haberleri kapsamadığını gördükleri için ileride günlük bir gazete olmasını dileyerek “Müslüman Kardeşler Gazetesi” adını taşıyan haftalık bir dergi çıkarmayı kararlaştırdılar. Daha sonra İhvân mensupları *en-Nezir* adında haftalık siyasî bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu dergide *İhvân-ı Müslimîn*'in içte ve dışta yaşanan siyasî gelişmelere bakış açısı yansıtılmaktaydı.¹⁹

¹⁸el-Cüncü, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s.92-93; Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s. 262-263.

¹⁹el-Cüncü, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 13; Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s.264-265

1.1.5. Hasan el-Bennâ'nın Şehit Edilmesi

Hasan el-Bennâ'yi gizli istihbarattan birçok kişi takip etmeye başlamıştı. O nereye giderse onlarda peşinden ayrılmıyorlardı. Derken 1947 senesinde Hasan el-Bennâ bazı mücahitlerini Filistin'e gönderiyordu. Filistin dağları ve köyleri daha önce görmedikleri ender mücahitler görmeye başlamışlardı. Evet, Filistin Yahudi'ye kuvvetli bir ders vermek ve onlara zilleti tattırmak için ölümü hayata tercih eden insanlara şahit olmuştu.

Bu arada Kral Faruk, bu büyük gelişmelerden dolayı meseleyi İngilizlerle beraber düşünmeye başladı. Özellikle Kral Faruk'un Mısır ordusuna dağıttığı silahların bozuk olduğunun anlaşılmasından ve Arapların hıyanetlerinin açığa çıkmasından sonra Kral Faruk için mesele iyice tehlikeliye girmişti. Filistin'de cihad eden İhvan-i Müslimin Mücahitlerinin Mısır'a gönderilmesinden korkan Faruk, Müslüman Kardeşleri tutuklatıp hapishanelere dolduruyordu.

Dışarıda sadece Hasan el-Bennâ kalmıştı. Kralın maksadı onu öldürtmekti. İşte bu esnada Mahmud Abdulmecid gizli istihbarattan beş kişiyi el-Bennâ'yı öldürmeleri için gönderdi. Ve Kahire'nin en büyük meydanında Müslüman Gençler Teşkilatının önünde 12 Şubat 1949 tarihinde Hasan el-Bennâ kurşunlandı. Tedavi için hastaneye kaldırıldı. Bu arada el-Bennâ'ya müdahale edilmemesi ve kan kaybından ölmesi sağlandı.²⁰

Böylece ömrünün sonuna kadar tebliğ için çalışan Hasan el-Bennâ ruhunu tertemiz olarak Allah Teâlâ'ya teslim ediyordu. Cenazesini bir yaşlı babayla birlikte dört kadın kabre götürmüştü. Bölgede elektrikler kesilmiş ve bu dört kadın dehşet verici bir ortamda tankların arasında el-Bennâ'yı götürüp defnetmişlerdi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Müslümanlar el-Bennâ'nın cesedini çıkarıp ta gösteri yapmasınlar diye mezarının başında nöbet tutturuyordu. Hasan el-Bennâ dünyayı terk etmiş Kral Faruk'ta Hasan el-Bennâ korkusundan rahata kavuşmuştu. O öldüğünde çocuklarına ihtiyaçlarını giderecek bir şey bırakmamıştı. Hatta ev kirasını bile verecek durumları yoktu.

Faruk, Hasan el-Bennâ'dan kurtulmuştu ama geriye bir problem kalmıştı. O da İhvan-i Müslimin'in Filistin'de hala cihada devam eden mücahit gruplarıydı. Bunlardan kurtulmak için Faruk, Mısır tanklarına ve askerlerine Filistin'e hareket emri verdi. Maksadı oradaki İhvan mensuplarını tutuklatmaktı. Ve tanklar kampların etrafındaki duvarları

²⁰ el-Cüdi, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s. 278

döverek mücahitleri ya teslim olmak ya da üzerlerine topların atılmasına razı olmak arasında seçim yapmaya zorladılar. Mücahitlerde etrafın cehenneme çevrilmesini istemediklerinden teslim oldular. Oradan hapishaneye taşınan mücahitler böylece duvarlar arkasına terk ediliyordu.

Gerçek şu ki liderlikte büyüklüğün belli bir ölçüsü yoktur. Bazen olur ki büyüklük ilmi yönden olur. Bazen büyük bir fatih veya keşifçi, ya da bir ruhi terbiyeci yahut da bir siyasi lider büyük olabilir. Fakat kalıcılığı bakımından en büyük lider ümmeti yeniden inşa eden, yeni nesillerin yetişmesini sağlayan ve tarihin gidişatını değiştiren liderlerdir.

İşte Hasan el-Bennâ bu kalıcı liderlerden birisi, belki de yirminci yüzyılda İslâm tarihinde en göze çarpanlardandı. Onun bu büyüklüğü sadece âlim olusundan veya iyi bir hatipliğinden ya da siyaset adamı olusundan değil, İslâm davasını bina eden yeni bir nesil yetiştirmesinden ve özelde Mısır'ın genelde de İslâm âleminin tarihini sarsmasındandır. Bu gün dahi onun şiddetli sarsmasından olaylar gidişatını değiştirmektedir.²¹

1.1.6. Hasan el-Bennâ'ya Göre İslam Medeniyeti'nin Gerileme Sebepleri

İslâm Devletinin sahip olduğu üstün güç ve otoriteye rağmen, çözülmesine ve gerilemesine sebep olan bazı etkenler, Mısır toplumunu tehdit etmeye başlamış ve gündün güne etkisini arttırmıştı. Genel olarak Müslümanların, özelde ise Mısır halkının gerileme sebepleri İslamî hayattan uzaklaşıp Batı medeniyetini körü körüne taklit etmesinde idi. İşte bu tespitleri yapan el-Bennâ'ya göre Müslümanların zayıflamasının nedenleri şunlardır:

1. İslâm'ın tüm uyarılarına rağmen siyasi ve etnik ayrılıklar, liderlik ve şöhret sevdasının sürdürülmesi.

2. Dini ve mezhebi ihtilafların meydana gelmesi ve dinin akide ve iman amel olarak değil; kuru ve cansız bir takım kelime ve ıstılahlar şeklinde anlaşılması, Allah'ın kitabının ve Resulullah'ın (s.a.v.) sünnetinin ihmal edilmesi.

3. İnsanların gösteriş ve şatafata dalması, mal ve şehvetlere dair aşırı temayül gösterilmesi. Öyle ki özellikle Müslüman yöneticiler, Kur'ân'ı okumalarına rağmen bu devirde olduğu kadar başka hiçbir devirde bu kadar zevk ve sefaya düşkün olmamışlardır.

²¹el-Cüdi, Enver, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000, s.292; Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ*, s.81-82.

4. Pozitif ilimleri ihmal ederek, hayalî ilimlerle vakit kaybetmek, tüm gayret ve çabaların sonuç vermeyen felsefi tartışmalar uğruna feda etmek.

5. Gurura kapılarak Batı'daki gelişmeleri görmezden gelmek, diğer milletlerin toplumsal kalkınmalarına ayak uyduramamak.

7. Müslümanların, düşmanların özentiyle taklit etmeleri.²²

Hasan el-Bennâ, ümmetin içerisinde bulunduğu bu durumu çok iyi sezmiş, sorunları tespit ederek bu problemlere çözüm önerileri sunmaktan da geri durmamıştır. El-Bennâ'nın önerileri şunlardır:

1. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnete bağlılığın gerekliliğini vurgulamak, İslam dışı adet ve gelenekleri ortadan kaldırmak ve hurafelere karşı Müslümanları bilinçlendirmek,

2. Müslüman toplumun yaşadığı zilletten kurtulabilmeleri için kardeşlik ve dayanışma ruhunu geliştirmek. Müslüman fert, Müslüman Aile, Müslüman toplum, Müslüman Devlet ve neticede İslam halifeliğini hedefleyen bir oluşum meydana getirmek.

3. Toplumdaki genç nesli bilinçlendirmek.²³

1.2. Hasan el-Bennâ'nın Eserleri

Hasan el-Bennâ gençlerin eğitimine çok önem vermiştir. Konferans, kongre, panel ve halka açık sohbetlere sıklıkla devam ettiğinden kitap yazmaya vakit bulamamıştır. “Ben kitap yazmıyorum, insan yazıyorum”²⁴ diyen Hasan el-Bennâ'nın kaleme aldığı iki kitabı vardır.

1.2.1. Mecmü'atü Resâili İmami's-Şehid Hasan el-Bennâ (Risaleler)

Hasan el-Bennâ'nın bu eseri “Risaleler” adıyla Türkçe tercüme edilmiş ve son olarak Nida yayınları tarafından 2007 yılında baskıya verilmiştir. Hasan el-Bennâ'nın bu kitapta yayımlanmış yirmi risalesi bulunmaktadır. Bu risalelerden bazıları şunlardır:

²²Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ* s.103; Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s. 200-202.

²³Dağ, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Hasan el-Bennâ*, s.101-102.

²⁴Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, Çev. Dr. Mehmet Akbaş- Mehmet Eren, İstanbul, Nida Yay. 2007, s.21.

1.2.1.1. Davetimiz

Hasan el-Bennâ bu risalede, davet çalışmasının samimiyet, dürüstlük ve sevgi üzerine inşa edildiğini, hiç kimseden bir karşılık, teşekkür ve saygı beklemediklerini, toplumu kendi canlarından daha çok sevdiklerini ve asla onlara sırt çevirmeyeceklerini ifade etmektedir. el-Bennâ'ya insanların kendilerine karşı dört sınıfa ayrıldığını vurgular;

- 1- Davet çalışmasının ilke ve prensiplerini beğenip onlara bağlı kalacağına inanan kimseler
- 2- Yaptığımız bu hizmeti tanımadığından şüpheyle karşılayan kuşkulu kişiler
- 3- Makam ve mevki beklentisi içerisinde olup bir şeyler elde etme gayesiyle bizlere katılmak isteyen menfaatçiler
- 4- Bizleri tanıdıkları halde karalama ve lekeleme adına simsiyah gözlükler ardından bize bakanlar ve ön yargılarından hiç vazgeçmeyenler.

Bütün bu gruplar için rablerine dua ettiklerini ve onları hidayete erdirmesi için yalvardıklarını dile getirmektedir.²⁵

1.2.1.2. İnsanları Neye Davet Ediyoruz?

Hasan el-Bennâ burada gaye ve hedeflerini açıkça vurgulamaktadır. Zira Kur'ân, hayatın gerçek amacını açıklamış ve insanların bu hayattaki farklı amaçlarına dikkat çekmiştir. Allah (c.c.), bazı insanların bu dünyadaki amacının yeme, içme ve eğlenmeden ibaret olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur:

" إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَسْتَمْتِعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ "

“ Muhakkak ki Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar; inkâr edenler ise (dünyadan) faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir.”²⁶

Bazı insanların gayesinin ise süslenmek, geçici dünya hayatında mal ve servet edinip lüks bir hayat sürmek olduğunu bildirir.

²⁵ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.42-46

²⁶ Muhammed, 47/12

El-Bennâ, diğer bazı insanların ise bu tür kötü amaçlardan arındırılmış daha üstün bir görev ve daha yüce bir sorumluluk yüklendiğini ve bu sorumluluğun insanlığa hakkı ve doğruluğu göstermek olduğunu vurgulamıştır.²⁷

1.2.1.3. Gençlik Risalesi

Bu risalede el-Bennâ genç nesillere seslenmiştir. Şöyle ki; bir gencin sakin, güçlü, problemsiz bir toplumda yetiştiğinde ümmetiyle ilgilenmekten çok kendisiyle ilgileneceğini, hiçbir ızdırap duymadan boş işlerle uğraşıp eğleneceğini vurgular. Şayet bir genç, başkalarının istilasına uğramış, her şeyi düşmanları tarafından gasbedilmiş bir toplumda yetişirse, elinden alınmış haklarını, gasbedilmiş kültürünü, kaybolmuş hürriyetini ve yüce şerefini geri almak için gücü yettiği ölçüde cihat etmesi gerektiğini hatırlatır.

Düşüncelerinin gerçekleşmesi yolunda cihat etmelerini, hayatta oldukları müddetçe mücadeleye devam etmeleri ve gerekirse bu uğurda şerefle ölmeleri gerektiğini vurgular, parolamızın; “Gayemiz Allah, önderimiz Resulullah, Anayasamız Kur’ân, yolumuz cihad ve en büyük arzumuz Allah yolunda şehid olmaktır.” Olduğunu dile getirir.²⁸

1.2.1.4. Kur’an Sancağı Altındaki Müslüman Kardeşler

Hasan el-Bennâ bu risalede, Müslüman Kardeşler olarak misyonlarının öncelikle, İslam âlemindeki etkinliğinden dolayı Mısır’da, daha sonra diğer İslam ülkelerinde ve nihayetinde bütün dünyada İslami öğretileri hâkim kılmak, bir başka ifadeyle Allah Teâlâ’nın şu ayetlerde dile getirdiği şekliyle bazı hedefleri gerçekleştirmek olduğunu vurgular.

1- İçişlerimizi ve idari yapımızı şu ayeti kerimeye göre düzenlemek:

" وَأَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ دُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ "

“(Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et.

²⁷ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.68-72

²⁸ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.139-140

Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.”²⁹

2- Uluslararası ilişkilerde şu ayetin dile getirdiği esasa göre düzenlemek:
" وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا "

“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.”³⁰

3- Yargı organlarını şu ayeti kerimenin gereğine göre düzenlemek:
" فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا "

“ Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.”³¹

En kapsamlı bir ifadeyle söylemek gerekirse Müslüman Kardeşler teşkilatının

- 1- Müslüman bir fert
- 2- Müslüman bir aile
- 3- Müslüman bir halk
- 4- İslami yönetim şekli ve
- 5- İslam devletlerinin önderliğini üstlenecek, Müslümanları bu parçalanmışlıktan kurtaracak, cihat bayrağını ve tebliğ sancağını yükseklere taşıyacak İslamî bir devlet hedefleyip arzuladıklarını vurgular.³²

1.2.1.5. Davamızın Yeni Vizyonu

Hasan el-Bennâ bu risalede, Müslüman Kardeşler Teşkilatının İslam’a davet çalışmalarının en önemli ve belki de ilk amacı, Allah Teâlâ’ya götürecek olan hak yolu İnsanlara hatırlatmak olduğunu, çünkü insanların bu gerçeği unuttuklarını ifade eder. Aslında bu davet çalışmasının, materyalizmin etkisi altında donuklaşan ve bundan kurtulmak için hiçbir çözüm yolu bulamayan insanlığın problemlerinin çözümü için ilk

²⁹ Maide, 5/49

³⁰ Bakara, 2/143

³¹ Nisa, 4/65

³² Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 158

anahtar niteliğinde olduğunu ve bunun dışında başka bir kurtuluş yolu olmadığını vurgular.³³

1.2.1.6. Geçmişten Günümüze

Bu risale, Hasan el-Bennâ'nın İslam düşüncesinin gelişimini ve hedeflerini açıklamak için 2. Dünya savaşından sonra kaleme aldığı bir eserdir. İçerik olarak İslam'ın genel ilkelerine ve İslam'ın şekillendirdiği ve uygulanmasını tavsiye ettiği ıslah vesilelerine dair güzel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân yasalarına dayanan ve Allah Resulü'nün önderliğinde kurulan İlk İslam devletine dair anekdotlar ve bunun yanında İslam toplumunun kalkınmasını önleyen ve durumlarının bozulmasına sebep olan bazı etkenlere dair ince bir tahlil bulunmaktadır.

Bu risalenin sonunda okuyucuya bazı yönelişler sunulmaktadır. Bu ümmetin ilk nesli hangi yöntemlerle ıslah olduysa sonrakilerde aynı yöntemle ıslah olacağı ifade edilmektedir.³⁴

1.2.1.7. İslam Işığında Dâhili Problemlerimiz “Yönetim Sistemi”

Hasan el- Bennâ bu risalede, İslam dininin yönetimi, insanlar için ortaya koymuş olduğu toplumsal düzenin temel prensiplerden biri olarak kabul ettiğini, anarşiyi reddettiğini ve Müslüman toplumunun öndersiz bırakılmayacağı gerçeğini hatırlatır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabelerinden birisine şöyle demiştir: “Bir beldeye vardığınızda şayet oranın bir yöneticisi yoksa derhal oradan uzaklaşın.”³⁵

Bir başka hadiste ise şöyle buyurmuştur: “Üç kişi olduğunuzda, içinizden birini lider tayin edin.”³⁶

İslam'ın siyasetle hiç ilgilenmediğini yahut siyasetin dinin ilgilendiği konulardan biri olmadığını zannedenlerin ancak kendi kendilerine ve İslam'ı bu şekilde bilmekle kendi bilgilerine yazık etmiş olduklarını ifade eder.³⁷

³³ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 171

³⁴ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 194

³⁵ Beyhaki, *Şuabu'l İman*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmîyye, 1990, 6. Cilt, s.18.

³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l Kebir*, Kahire, Mektebetü İbn'i Teymiyye, 1994, 9. Cilt, s.185

³⁷ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.300

1.2.1.8. Cihad Risalesi

Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin her bir ferdine "En büyük arzumuz, Allah yolunda şehit olmaktır" sloganını, benliklerine işleyecek şekilde aşılaman Hasan el-Bennâ, İslam'dan başka eski ya da yeni, medeni ya da dini olsun hiçbir sistemde cihad'a ve fedakârlığa özen gösteren, hakkı savunmaya ve ümmeti tek saf haline koymaya çalışan bir düşünce bulunamayacağını savunur.

Kur'ân ayetlerinin ve Allah Resulü'nün hadislerinin bu yüce mefhumlarla dolup taşıdığını, en fasih ifade ve en açık üslupla cihada, savaşmaya ve bütün çeşitleriyle denizde ve karada, her durum ve şartta savunma ve mücadele araçlarını güçlendirmeye davet ettiğini vurgular.³⁸

1.2.1.9. Müslüman Kadın

Hasan el-Bennâ, İslami hükümlere yaklaşımımızda nefsanî arzularımızdan sıyrılmamız, özellikle de ümmetin kalkınmasının esası ve can damarı olan kadının konumu gibi önemli bir mevzuda Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı kalmamızın gerekliliğine vurgu yapar. Bu risalede kadın haklarıyla ilgili toplumun bilmesi gerektiği bazı İslami hükümleri hatırlatır.

1. İslam, kadının değerini yüceltir, hak ve ödevlerde onu erkeğin ortağı kılar. Kadının bireysel, sosyal ve siyasal bütün haklarını İslam tastamam vermiştir.
2. Erkek ve kadının sahip oldukları hakların birbirinden farklı olması, onların tabiatlarının kaçınılmaz bir sonucu olan farklara ve yerine getirmeleri gereken görevlerin farklı oluşlarına bağlıdır.
3. İslam, kadının ahlakının güzelleştirilmesini, daha küçük yaştan itibaren güzel ahlak ve fazilet ilkeleriyle yetiştirilmesini gerekli görmekte, anne-babaları, ve yetişkin kızları bu şekilde eğitmeye teşvik etmiştir.³⁹

³⁸ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 343

³⁹ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 367

1.2.1.10. Öğrencilere Tavsiyeler

Hasan el-Benn'â, genç nesillere davet çalışmasını anlatırken onların bu yapı içerisinde sağlam birer tuğla olabilmeleri için bir takım vazifeleri yerine getirmeleri gerektiğini hatırlatır ve bu görevleri şöyle sıralar;

1. Allahın kitabından bir cüzden az olmayan günlük bir virdin olsun. Kur'ân'ı bir aydan fazla ve üç günden az olmayacak bir sürede hatmetmeye çalış.
2. Kur'ân okumayı, onu dinlemeyi ya da manalarını düşünmeyi güzelce yap.
3. Zillet, yaltaklanma yağcılık derecesine varmadan mütevazı ol. Devamlı mertebenden azını iste ki ona ulaşasın.
4. Genel sağlık kontrolünden hemen geç. Herhangi bir hastalığın varsa ilacını al. Kuvvete ve bedeni korumaya sebep olan hususlara önem ver ve sağlığın bozulmasına sebep olan şeylerden kaçın.
5. Kahve, çay, vb. uyarıcı meşrubatı çok içmekten uzaklaş, zaruret olmadıkça bunları içme. Sigara içmekten kesinlikle sakın.
6. Her hususta temizliğe önem ver. Evinde, elbiselerinde, vücudunda ve iş yerinde Çünkü bu din, temizlik üzerine kurulmuştur.
7. Doğru sözlü ol ve asla yalan söyleme. Peygamberimiz şöyle der: Doğruluk iyiliğe götürür. Kişi doğru söylemeye devam eder. Ta ki Allah katında doğru sözlü olanlardan yazılır. Yalan da kötülüğe götürür. Kişi yalan söylemeye devam eder. Ta ki Allah katında yalancılardan yazılır.
8. Ahdine, sözüne ve vadine vefa göster. Şartlar ne olursa olsun bunlara muhalefet etme.
9. Cesaret ve yüksek dayanma gücüne sahip ol. Cesaretin en faziletli olanı da hakkı haykırmak, sır saklamak, hatasını itiraf etmek, insanların hakkını vermekte insafli olmak ve hiddet anında nefesine hâkim olmaktır.
10. Devamlı vakarlı ol ve ciddiyeti tercih et. Vakar seni, doğru şakadan ve tebessümden de alıkoymasın.
11. Çok Hayâlî ve ince şuurlu ol, iyilik ve kötülüklerden çok etkilen. Birincisine sevin ikincisine üzül.
12. Her zaman aktif ol. Başkalarına bir iş sunabildiğin zaman mutluluk ve sevinç hisset. Hastaları ziyaret et, muhtaçlara yardım et, zayıfları koru, güzel bir sözle de olsa felaketzedelerin acılarına ortak ol. Devamlı hayırlı işlere koş.

13. Kalben merhametli, mert ve müsamahakâr ol. Affet, yumuşak ve halim ol. Hem insanlara ve hem de hayvanlara yumuşak davran, insanlarla olan muamelen güzel olsun. İslam'ın sosyal ahlakını muhafaza et. Küçüklere merhametli büyüklere saygılı ol. Meclislerde başkasına yer ver. Tecessüs yapma, bağırıp çağırma. Giriş ve ayrılıştta izin iste.
14. Sürekli ümmetle ruhen ve amelen bağlantılı ol ve kendini daima kışlasında emir bekleyen bir asker gibi kabul et.⁴⁰

1.2.1.11. İlkeler Risalesi

Bu risaleyi, davalarının yüceliğine inanan ve uğrunda şehit olmaya karar veren mücahit kardeşleri için kaleme aldığını aktaran el-Bennâ burada İslam'ı anlamada temel yirmi esastan bahsetmiştir.

İslam'ın, hayatın tüm olgularını kapsayan şümüllü bir din olduğunu, aynı zamanda vatan, hükümet ve ümmet olarak devleti ifade ettiği kadar, güç, rahmet ve adaleti ifade eden ahlak, kültür, kanun, ilim ve yargı gibi ilkeleri temsil ettiğini savunur. İslam'ın madde ve servet olduğu kadar kazanç ve zenginlik olduğunu, cihat ve davet olduğu kadar da ordu ve düşünceden müteşekkil olduğunu vurgular.

Kur'ân ve sünnetin, İslam'ın hükümlerini öğrenmek için her Müslüman'ın başvuracağı ilk kaynak olması gerektiğini hatırlatır, Kur'ân-ı Kerim'in Arap dilinin kaidelerine uygun olarak kolayca anlaşılabilceğini ifade eden el-Bennâ, Sünneti anlamak içinde güvenilir hadis kaynaklarına başvurulması gerektiğini savunur.

Sihir, efsun, kum falı, büyücülük, kehanet, geleceği bilme iddiası ve bu türden şeylerin, kendisiyle mücadele edilmesi gereken batıl inançlar olduğunu vurgular.

Hakkında herhangi bir nas bulunmayan konularda halifenin veya vekilinin içtihadının geçerli olacağını ve birden çok vecihleri bulunan maslahat konularında herhangi bir şer'i kaideye muhalefet etmedikçe halife veya vekilinin görüşüyle amel edilebileceğini dile getirir.

el-Bennâ, diğer maddeleri şöyle sıralar.

⁴⁰ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 485-486

1. Her kim olursa olsun söyledikleri kabul de dileyebilir, amel edilmeyip terk de edilebilir. Masum olanlar sadece peygamberlerdir. Seleften nakledilen görüşler Kur'ân ve sünnete uygun olduğu müddetçe bizce makbuldür.
2. Fer'i delillerden hüküm çıkarma konusunda yeterli birikime sahip olmayan bir kimsenin mezhep imamlarından birisine tabi olması gerekir, ancak gücü nisbetinde mezhep imamlarının delillerini anlamaya çalışmalıdır.
3. Für'ûa dayalı konularda fıkhi ihtilaflar dinde ayrılık anlamına gelmediği gibi, kişiyi düşmanlık göstermeye ve kin gütmeye sevk etmemelidir. Her müçtehit içtihadından dolayı mükâfatlandırılır.
4. Üzerine herhangi bir amel bina edilmeyen konularda ileri geri konuşmak yasaklanan hususlardandır.
5. Allah Teâlâ'yı tek ilah olarak tanımak, onu her türlü eksik sıfatlardan tenzih etmek İslam'ın en yüce inancıdır. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayet ve sahih hadisleri te'vil ve ta'til (yok sayma) edemeyiz. Onları olduğu gibi kabul ederiz.
6. Dindeki asılsız bidatler, kendileriyle mücadele edilip yok edilmesi gereken birer sapıklıktır. Ancak bu hurafelerle mücadele ederken kullanılacak olan vasıtaların, hurafelerden daha kötü sonuçlar doğurmamasına dikkat edilmelidir.
7. İbadetler konusundaki izafi bidatler, fıkhi bir ihtilaf konusudur. Herkesin bu konuda bir görüşü vardır.
8. Salih insanları sevmek, onlara saygı duymak ve bilinen güzel amellerinden dolayı onlara övgüde bulunmak Allah Teâlâ'ya yakınlık vesilesidir.
9. Her nerede olursa olsun, kabirleri ziyaret etmek sünnettir. Fakat ölülerden medet ummak, onlara bu anlamda çağrıda bulunmak, onlardan bir ihtiyacı karşılamalarını istemek, onlara adak adamak, kabirlerini süslemek, onlara yüz sürmek ve bunun gibi bidatler kendileriyle mücadele edilmesi gereken büyük günahlardır.
10. Dua ederken Allah'ın kullarından birilerini aracı kılarak vesile kılmak, duanın keyfiyetiyle ilgili örfi bir ihtilafıdır. Bu konu itikat meselelerinden değildir.
11. İslam'a muhalif örf ve adetler, şer'i lafızların hakikatini değiştirmez. Dini ve dünyevi hususlarda kelime oyunlarından şiddetle kaçınılmalıdır. Önemli olan şey lafızların kendileri değil, o lafızlarla kastedilen manalardır.

12. Akide amelin temelidir. Kalbin ameli, organların amelinden daha önemlidir. Her iki amel çeşidinde kemale erişmek dini açıdan hedeflenen şeylerdendir.
13. İslam, akli özgürleştirmiş ve kainat üzerinde düşünmeyi teşvik etmiştir. İlim ve âlimlerin değerini yüceltmış, iyi olan her şeyi tercih etmiştir.
14. Şer'i ve akli hükümlerin her birisinin kendisine has özellikleri vardır. Kesin olan konularda aralarında herhangi bir çatışma olmaz. Örneğin ilmi hiçbir gerçek şer'i bir kaide ile çatışmaz.
15. Kelime-i şahadeti ikrar eden, gereğini yerine getiren ve farzları eda eden bir Müslüman'ı tekfir etmemeliyiz.⁴¹

1.2.2. Hatıralarım

Hasan el-Bennâ, bu kitabında eğitim ve davet hayatının 1939 yılına kadarki sürecini, Müslüman kardeşler Teşkilatının başlangıç ve gelişme dönemlerini anlatmıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Hasan el-Bennâ'nın aktif eğitim hayatı ve dini yaşantısı yer almaktadır.⁴²

İkinci bölümde ise, ülke üzerinde oynanan oyunlardan, kalkınma ve ilerlemeleri önünde var olan engellerden bahsedilmekte ve Müslüman Kardeşler teşkilatının bu hususta üstlendiği rol ifade edilmektedir. Ayrıca eserde, Devlet liderleri, hükümet adamları ve şahsiyet sahibi kimselerden, ülkenin kalkınması adına yapılan talepler yer almaktadır. Bu kimselere gönderilen mektuplarda yer alan isteklerden bazıları şunlardır;

Birinci olarak, Siyasi ve yargı alanındaki istekler

1. Particiliğe son vermek, ümmetin siyasi gücünü tek bir yöne yöneltmek ve tek bir saf etrafında birleşmek
2. Özellikle suç ve cezalarla ilgili olanlar başta olmak üzere, İslami tüm yasalarda İslam'a uygun gerekli düzenlemeler yapmak
3. İslami hilafetin geri iadesi için İslam toprakları ve özellikle de Arap toprakları arasındaki bağları güçlendirmek

İkinci olarak, Sosyal ve ilmi alandaki istekler

⁴¹ Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.476-477

⁴² İbrahim Beyyumi, Gânim, *Hasan el-Bennâ*, İstanbul, TDVİA, 16.Cilt, 2000, s.309.

1. Halkın, kamu ahlakına ve bu konudaki yasalara riayet etmesini sağlamak amacıyla gerekli eğitimin yapılması ve ahlaki suçlara verilen cezaların ağırlaştırılması
 2. Kadın probleminin, kadını yüceltme ve onu koruma esasları göz önünde bulundurularak İslam öğretilerine uygun şekilde çözümlenmesi
 3. Çıplaklığa ve açık saçık giyinmeye karşı durmak, hanımları bu konuda gerekli titizliği gösterecek şekilde eğitilmesi
- Üçüncü olarak, Ekonomik alandaki istekler
1. Faizin yasaklanması ve bu amacı gerçekleştirecek şekilde bankaların düzenlenmesi,
 2. Teknik ve sosyal alanlarda çalışanların durumuna gereken ilgiyi göstermek ve hayatın çeşitli alanlarındaki yaşam düzeylerini yükseltmek⁴³

⁴³ Hasan el-Bennâ, *Hatıralarım*, s.385-386

İKİNCİ BÖLÜM

HASAN EL-BENNA TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ VE TEFSİR ANLAYIŞI

2.1.HASAN EL-BENNA TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

Hasan el-Benna, Kur'an'ın tamamını tefsir etme düşüncesiyle işe başlamış ancak, bu niyetinde muvaffak olamamıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde el-Benna'nın;

- 1- Fatiha süresinin tamamını,
- 2- Bakara süresi; 130-138, 151-157, 190-195, 214, 246-251 arası ayetleri,
- 3- Tevbe süresi; 1-66 arası ile 111 ve 112. Ayetleri,
- 4- Ra'd süresinin ilk 10 ayeti,
- 5- Hucurat süresinin tamamını,
- 6- Mücadele süresinin tamamını ve ayrıca bölümler halinde farklı konularla ilgili ayetleri tefsir ettiği görülmüştür.

Hacim olarak yaklaşık 450 sayfa civarındadır. el-Benna'nın tefsiri, farklı bir takım özellikleriyle öne çıkmaktadır. Fatiha, Bakara, Ra'd, Tevbe, Hucurat ve Mücadele sürelerini tefsir ederken bu önem arz eden hususiyetlere bağlı kalmaya çalışmıştır.

2.1.1.Kur'an Anlayışı

Kur'ân kelimesi, en tercih edilen düşünceye göre, *tilavet* etmek anlamına gelen *ka-ra-e* fiilinden *fu'lan* vezninde mastar olup “tilavet etmek, okumak” demektir. Mesela Kıyame süresi 17-18. Ayetlerde bu mana vardır. Burada daha ziyade ezberden okumak söz konusudur. İsm-i mef'ul manasına, “okunan, tilavet edilen” nesneye de *Kur'ân* denilebilir. İslam'ın zuhuru ile Kur'ân, Allah'ın kitabının özel adı haline gelmiş olup, Kur'ân'da da çoğunlukla bu şekilde kullanılmıştır.⁴⁴

Hasan el- Benna'ya göre Kur'ân, İslami hükümlerin tümünü kapsayan bir anayasadır. O, iman etmiş kalplere hayır ve hikmet akıtan bir kaynaktır. Tilavetiyle ibadet edenleri Allah'a (c.c.) yaklaştıran en faziletli kitaptır. el-Bennâ, Allah Resulü'nden (s.a.v.) nakledilen şu hadis ile Kur'ân'a olan ihtiyacımızın ortaya koymaya çalışmıştır.

⁴⁴ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, Eser Neşriyat, 2011, s.35.

"Allah'ın kitabına sınıksız tutun. Zira O'nda sizden önceki milletlerin durumlarıyla ilgili haberler, sizden sonra kıyamete kadar gelecek fitneler ve kıyâmet ahvâli ile ilgili haberler mevcuttur. Ayrıca sizin aranızda iman-küfür, itaat-isyân, haram-helâl vs. nevinden cereyan edecek olayların da hükmü vardır. O, hak ile batılı ayırt eden ölçüdür. Onda her şey ciddîdir, gayesiz bir kelâm yoktur.

Kim akılsızlık edip, ona inanmaz ve onunla amel etmezse, Allah onu helâk eder. Kim onun dışında hidayet kaynağı ararsa Allah onu saptırır. O, Allah'ın sağlam ipidir. O, hikmetli olan zikirdir. O, dosdoğru yoldur. O, yoldan saptıracak arzu ve isteklerden muhafaza eder. Kendisini kıraat eden dilleri iltibastan korur. Âlimler ona doyamazlar. Onun çokça tekrarı usanç vermez, tadını eksiltmez. İnsanı hayretlere düşüren mümtaz yönleri son bulmaz, tükenmez. O, öyle bir kitaptır ki, cinler işittikleri zaman şöyle demekten kendilerini alamadılar: "Biz, hiç duyulmadık bir tilâvet dinledik. Bu, doğruya götürmektedir. Kim ondan haber getirirse doğru söyler. Kim onunla amel ederse ecir kazanır. Kim onunla hüküm verirse adaletle hükmeder. Kim ona çağırırsa, doğru yola çağırılmış olur."⁴⁵

Kur'ân, toplumun ihtiyacına ve eğitim metodunun gereksinimlerine binaen 23 yıllık bir zaman zarfı içerisinde tedrici olarak indirilmiştir. Hasan el-Bennâ'ya göre Kur'ân, toplumsal ıslahın esaslarını bir araya getiren ilahi bir kitaptır. Kur'ân'ın getirmiş olduğu toplumsal ıslahın esasları şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Rabbaniyet.
- 2- İnsan onurunun yüceltilmesi.
- 3- Ceza ve mükâfat anlayışının yerleştirilmesi.
- 4- İnsanlar arasında kardeşliğin ilan edilmesi.
- 5- Kadın ve erkeği gelişmeye teşvik etmek, görev ve sorumluluklarda eşit olduklarını bildirmek ve her birinin kendine ait görevlerini uygun bir şekilde belirlemek.
- 6- Yaşama, mülk edinme, çalışma, sağlıklı yaşam, hürriyet, öğrenme gibi hakları garanti altına almak suretiyle toplumun güvenliğini sağlamak.
- 7- Toplumun fertlerinin nefsanî arzularını kontrol altına almak.

⁴⁵ Mübarek Furi, Safiyyu'r Rahman, *Tuhfetü'l Ehvezi*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2009, Cilt 1, s.176.

- 8- Suçlara karşı kesin çözümler getirmek ve suçla mücadele etmek, ümmetin birliğini pekiştirmek ve tefrikanın görüntü ve sebeplerini yok etmek.
- 9- Ümmetin fertlerini, bu düzenin getirmiş olduğu prensipler uğrunda savaşılmaya yöneltmek.
- 10- İslam devletini, İslamî düşüncenin temsilcisi, koruyucusu, uygulayıcısı ve taşıyıcısı olarak kabul etmek.⁴⁶

Hasan el-Bennâ'ya göre, İslam ümmetinin Kur'ân'a karşı üç görevi vardır:

- 1- Kur'ân-ı Kerim'i çokça okumak, O'nu okuyarak ibadet etmek, O'nu okumak suretiyle Allah'a yaklaşılmaya çalışmak.
- 2- Kur'ân-ı Kerim'i dini hükümlerin temeli haline getirmek, şer'i hükümleri ondan türetmek ve dini ondan öğrenmek.
- 3- Kur'ân-ı Kerim'i dünyevi hükümlerin esası olarak kabul etmek ve dünyevi hükümleri ondan almak.⁴⁷

Müslümanların Kur'an'a bakışlarını yorumlayan el-Bennâ Müslümanların şu an diğer beşeri hakları Kur'an'ın önüne geçirdiklerini, Kur'an'ın hükümlerini hayatlarının dışına itmiş olduklarını söyler. Kur'an, bu dönemde Müslümanların nazarında muska yapmak, mezarlıkta okunmak, hastalara şifa niyetine, düğünlerde süs, cenazelerde ise kederi pekiştirmek için okunmaktadır. "Kur'an geçmişte namazların süsü iken şimdi ise eğlencelerin süsü haline gelmiştir." diyen el-Bennâ eski ile günümüzü kıyaslarken şöyle der: "Ecdad döneminde, vaaz ve hutbelerde ilk sıradayken, şimdi ise büyücülerin ve muskacıların vazgeçilmezi haline gelmiştir."⁴⁸

Hasan el-Bennâ, Kur'an ayetlerini vaaz ve hutbelerinde oldukça sık kullanmıştır. Kur'an'ı, bireyin ve toplumun yeniden inşasında, İslam'ı sosyal hayata yeniden hâkim kılacak en önemli unsur olarak gören Hasan el-Bennâ, kendi saflarına katılanlara, Kur'anî bir hayat yaşamaları tavsiyesinde bulunur. Bunun için yanlarında sürekli Kur'an-ı Kerim taşımalarını ve her gün en az bir cüz okumalarını tavsiye eder. Çünkü Kur'an, insanı koruyan gizli bir kalkandır. Günahlardan, nefis-i emmarenin hilelerinden muhafaza eder. Kur'an'la meşgul olan insanlar Allah arasındaki bağ daha da kuvvetlenir. Ayrıca kişinin ilim ve kültür seviyesini yükseltir. Kur'an, insanın takva mertebesine ulaşım muttakiler

⁴⁶Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s. 196.

⁴⁷Hasan el-Bennâ, *Risaleler*, s.462

⁴⁸İsam Tuleyme, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, Kahire, Daru't Tevzi' ve'n Neşri'l İslâmiyye, 2002, s.36

safında yer almasının sağlar. Böylece bireyden başlayan İslamî toplum Kur'an nuruyla aydınlanacak ve nihayetinde özlenen Dünya Müslümanları birlikteliği sağlanacaktır.⁴⁹

Hasan el-Bennâ, hedeflediği “İslam Toplumu” projesinin ancak Kur'an'ın hayata hâkim kılınarak oluşturulacağı inancındaydı. Ayrıca O, günümüzde Kur'an'ın Müslümanların algı dünyasında yerinin değiştiğinden ve aslî foksiyonunu yitirdiğinden yakınmaktadır.

2.1.2. Müfessirlerle İlgili Görüşleri

İmam el-Benna, tefsir ilmi metodunun, İslam'ın son asırlarında sosyal ve kültürel alanlardaki gelişmeler neticesinde olumsuz etkilendiği kanaatini taşımaktadır. İslam'ın ilk yıllarına baktığımız zaman bu farklılıkların bazı ayetleri ve bazı lafızları kapsadığını görürüz. Çünkü o dönemin insanları sahip oldukları sağlam Arap lisanı ve eşsiz dil zevkleri sebebiyle, ayrıca Allah Resulü'nden (s.a.v.) bizzat müşahede ettikleri pratik sünnet uygulamasından dolayı bu durumdan çok ciddi derecede etkilenmemişlerdir.

Daha sonra, eserlerin yazımı ve hikayelerin nakledilmesi devri gelmiş, bu arada rivayet ve hikayeleri barındıran tefsirler yazılmıştır. Bu rivayetler içerisinde sağlıklı olanlar var olduğu gibi, ehl-i Kitap'tan yapılan yanlış nakiller sebebiyle batıl olanlar da bulunmuştur. Bu vesileyle “et- Tefsir'u bi'l Me'sur” Rivayet tefsiri üslubuyla yazılan tefsirler gün yüzüne çıkmıştır. Hiç şüphesiz bu alanda yazılan en büyük, en değerli, en faydalı ve en kalıcı olanı Muhammed b. Cerir et-Taberi'nin “*Camiu'l Beyan fi Tefsiri'l Kuran*” adlı eseridir.

Yunan ve Fars ilimleriyle iletişim ve ardından da Tercüme faaliyetlerinin yaşandığı devir geldiğinde, İslam alimleri ve Felsefecileri arasında itikadi ve fihhi bir takım mevzularda ayrışmalar meydana gelmiştir. Tefsirlerde de bu ihtilaflardan nasibini almıştır. Her grup, kendi mezhebinin doğruluğunu ve haklılığını ispat edebilme adına ayetlerden hükümler istinbat etmiştir. Çoğu tefsir de bu gibi yanlış felsefi olguları ortadan kaldırabilme gayesiyle kaleme alınmıştır. Bu hususun apaçık görüldüğü eserlerden bazıları şunlardır:

⁴⁹Küçükkağa, Ömer, *Uluslararası Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Sempozyumu*, İstanbul, Artus Basım, 2012, Cilt 2, s.45.

1- Fahreddin Râzi'nin (1209 M.) "*Mefatihü'l Gayb*" adlı tefsiri.

2- Zemahşeri'nin (1144 M.) "*el-Keşşaf*" adlı eseri.

Bazı dil bilimciler de Kuran'ı Kerim'i tefsir etmeye çalışmışlar ve bütün gayretlerini belagat nüktelerini keşfetmeye, lügat yorumlarına ve nahiv açısından değerlendirmelere sarf etmişlerdir. Bu konuda şu eserleri örnek verebiliriz:

1- Zeccâc (923 M.) Tefsiri

2- Vâhidî (1076 M.) Tefsiri

3- Ebu Hayyân (1345 M.) Tefsiri

Günümüz muasır müfessirlerin bakış açıları da bilimsel yöne yönelmiştir. Bu müfessirler, Kuran'ın kapsamış olduğu kevnî ilimleri, yasa ve kanunları izaha çalışmışlardır. Bu hususa Şeyh Tantavi Cevheri "*el-Cevahir*" adlı eserinde geniş bir şekilde yer vermiştir.

Diğer bazı müfessirlerde, ayetlerin sosyal hayata yansımalarından, bireylerin hidayeti ve doğru yolu bulabilme metotlarından yola çıkmış, bu hususla ilgili olan anlamları ayetlerden istinbat etmişlerdir. Bu vesileyle Kur'an, Müslümanların geçmişte sahip olduğu izzet ve şerefi tekrar geri kazanmada büyük bir role sahip olacak, Kuran'ın prensip ve ilkeleri toplumun sosyal hayatına hakim olacaktır. Tefsirin bu yönünü tercih eden müfessirlerden biriside Şeyh Muhammed Abduh'tur. Talebesi olan Şeyh Muhammed Rıza "*el-Menar*" adlı tefsirinde hocasının metodunu takip etmiştir.

İşte bu şekilde tefsir üslubunun her asırda yenilendiğini ve her döneme göre farklı tarza büründüğünü mulahaza ediyoruz. Bu çok doğal bir gerçektir. Çünkü farklı dönemlerde yaşayan müfessirler, Kur'an'ı kendi anladıkları şekilde yorumlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla farklılıkların oluşması çok tabiidir.⁵⁰

Hasan el-Bennâ'nın tefsir anlayışının olgunlaşmasında üç ismin etkisi çok olmuştur.

1- Tantavi Cevheri

Müfessir ve mütefekkir olan Şeyh Tantavî Cevherî (1287/ 1870)'de doğmuş, (1359/ 1940)'da vefat etmiş Mısırlı ünlü bir âlimdir. Kahire'de Dâru'l-Ulûm'da (İlahiyat

⁵⁰ Hasan el-Bennâ, *Ceridetü's Şihab*, Kahire, 1.Sayı, Kasım 1947. S.22

Fakültesi) ders vermiş, felsefî yazılan, çeşitli ilimlerle ilgili makâleleriyle İslâm âleminin uyanmasına hizmet etmiştir. Yalnız Şark'ta değil Batı'da da şöhret kazanmıştır. "el-Cevâhir Fi Tefsîri'l-Kur'ân" adlı tefsiriyle Müslüman gençlere yeni bir şuur kazandırmayı hedeflemiştir. 25 ciltlik bu tefsirde önce âyetler özetlenerek açıklanmış, sonra lâfızlarla ilgisi olmayan birçok bilgi ayrıntılı olarak verilmiştir. Meselâ, Mikroplar, Madenler, Bitkiler, Hayvanlar, Gökcisimleri ve Milletler tarihiyle ilgili çok şeyler yazılmıştır. Bu arada olayların tarihî, siyâsî, içtimaî ve tabiî yönleri ilmi bir tahlile tâbi tutularak uzun uzadıya açıklanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmalar, tefsir ve te'vîl işleminden farklı, Tantavî'ye özgü bir metodu yansıtmaktadır.

Bu metotla tefsir okuyucularının tabiî olayları ve ilmî gerçekleri âyetlerin ışığında değerlendirmeleri gözetilmiş olmalıdır. Diğer tefsirlerde görülmeyen bu farklı anlayış, aralarında Reşid Rıza'nın da bulunduğu bir grup bilgin tarafından tasvip edilmemiş ve tefsir çeşitli yönleriyle tenkit edilmiştir.⁵¹

2- Muhammed Abduh

Müfessir ve mücedid olan Muhammed Abduh b. Hasen evrensel şöhrete sahip büyük bir âlimdir. Mısır'da çiftçilikle uğraşan orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1848 yılında dünyaya gelmiştir. On yaşından sonra ancak tahsile başlayabilmiş, iki senede hafız olmuştur. Gönderildiği Tanta medresesinden bir süre sonra ayrılarak, kendisini bütünüyle tasavvufa vermiştir. Ardından temel bilgileri alarak ilmî hayata yeniden başlamış, Kahire'ye gelip Ezher Üniversitesi'ne intisap ederek kendini yetiştirmiştir.

Bu arada Mısır'a gelen meşhur Cemâleddin Afgârî ile tanışmış, fikirlerinden faydalanmış, geniş çerçevede İslâm dünyasının meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Afgânî'nin teşvik ve desteğiyle sivrilen Abduh, basın faaliyetlerine önem vermiş Ezher Üniversitesi'ni pek iyi dereceyle bitirmiş ve özel ders vermeye başlamıştır. Bir ara Kâhire'deki Dâru'l-Ulûm'a (İlahiyat Fakültesi) öğretim üyesi olarak atanmışsa da anlaşılamayan bir sebeple görevinden alınmış, doğum yerinde mecburî ikamete zorlanmıştır.

Ardından sürgün cezasına çarptırılmış, Suriye, Londra ve Paris'e giderek İslâm

⁵¹ Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, Kahire, Mektebetü Vehbe, 2010, 2. Cilt s. 505-518

dünyasının bölgesel veya milletlerarası nitelikteki meselelerini ilgililere anlatmış, Paris'teyken sürgünde bulunan Afgânî ile birlikte "Urvetü'l-Vüskâ" adlı dergiyi yayınlamıştır. Çok geçmeden Mısır yönetimi Abduh'u geri çağırmış, yayına giren resmî nitelikli gazetenin başyazarlığına getirilmiştir.

Çeşitli adlî görevlerde bulunmuş, kadılık, müftülük yapmış, Ezher Üniversitesi ve çeşitli kuruluşlarda yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Bir ara İstanbul'u da ziyaret etmiş, Sudan'a gitmiş, dönüşünde yakalandığı kanserin tedavisi için Avrupa'ya giderken rahatsızlığının şiddetlenmesi üzerine İskenderiye'de kalmış ve orada vefat etmiştir (1318/1905).

Abduh, son zamanlarda Mısır'da yetişmiş bir ilim ve irfan adamıdır. Fikirleri zamanımıza kadar, ilkeler manzumesi olma niteliğini devam ettirmiştir. Düşüncelerini şöylece sıralamak mümkündür:

- 1- İslâm ilk ve eski hâline döndürülmek suretiyle ıslâh edilmelidir.
- 2- Halkın hakları tanınmalıdır.
- 3- Arap diline yenilikler getirilmelidir.
- 4- Batı hücumlarına karşı îslâm'la kuvvetlenerek çıkılmalıdır.
- 5- Düşmanları onun yalnız fikirlerine karşı koymakla kalmamışlar, ona hakarete yönelik yaygın faaliyetlerine de girişmişlerdir. Ne var ki, onun fikirleri düşünen çevrelerde geniş taraftar kitlesi bulmuş ve yankı uyandırmıştır. Çünkü Abduh, birçok dînî ilimlerle donanmış, ayrıca biyoloji, matematik ve felsefe gibi dersleri de özel olarak öğrenmiştir.
- 6- Gramer ve Arap edebiyatında üstattı.
- 7- Parlak zekâsı ve güçlü hafızasıyla herkesi şaşırtmış, kırk yaşını geçmişken Fransızca'yı bir ay içinde öğrenivermişti.
- 8- İslâm dünyasını ve Müslümanları yabancı sömürsünden kurtarmak ve İslâm'a aslında mevcut olan eski kudret ve kuvvetini kazandırmak için tutarlı ve makul bir program savunmuştu.
- 9- Abduh'u eleştiren hattâ suçlayanların gerekçeleri, onun İbn-i Teymiyye gibi bazı âlimleri ve fikirlerini takdir ederek bunları hayata geçirmek istemesi, medreselerin ıslâhının gerektiğini söylemesidir.
- 10- Sevmeyenlerinin ortaya çıkmasına rağmen bir çok düşünür, edebiyatçı ve âlim

Abduh'a yönelmekte ve ona bağlanmaktadır. Meselâ, öğrencilerinden Reşid Rızâ kaleme aldığı "Menâr Tefsiri"yle onun düşüncelerini ilim dünyasına aktarmasını bilmiştir.

- 11- Abduh, tefsirde yenilik girişimleriyle tanınmıştır. Anlatıldığı gibi çeşitli ilmî, idarî ve siyasî görevlerinin yanı sıra, hasımlarıyla uğraşmak zorunda kalması ve sürgüne kadar varan maceralı hayatı Abduh'a çok sayıda kitap te'lif etme imkânı vermemiştir. Bununla birlikte İslâmî, ahlâkî, içtimaî ve siyasî yönleriyle tanıtmaya ağırlık vermiş ve tefsiri de bu maksatlara ulaşmak için uygun araç olarak kullanmıştır. Bu anlayış, önceki tefsircilerde pek görülmemektedir. Müstakil tefsir yerine belli sûre tefsirlerine ağırlık vermiştir.⁵²

3- Reşid Rıza

Müfessir ve yazar olan Reşid Rıza, Trablus-Şam civarında Kalemûn beldesinde doğmuş, yetişmiş, sonra Mısır'a intikal edip (1354/ 1935) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.

Trablus'ta iken ilimle meşgul olmaya başlamadan önce, kendini ibâdete vermiş, tasavvufa eğilim göstermiş, halkı da bu yöne yönlendirmek istemiştir. Fakat bir ara "Cerîdetü'l-Vüskâ"nın bir kaç nüshasını elde ederek okumuş ve bu dergideki yazıların etkisinde kalmıştır. Böylece hayatında yeni bir devre başlamış, Müslümanların sosyal durumlarıyla ilgilenme düşüncesi ağır basmıştır. Derginin kurucusu Afgânî ile görüşme imkân ve fırsatını bulamamışsa da diğer kurucu Muhammed Abduh'la görüşerek ona bağlanmıştır. Ardından Menâr dergisini yayınlamaya başlamış, bu arada başta "Barnaba İncil'i " olmak üzere eski eserlerin basım ve yayımına çalışmış, çeşitli kültürel ve sosyal çalışmalarda aktif rol almıştır.

Reşid Rıza kendisini Seleflerden saymış, bu arada İslâm âleminin yücelmesi ve esirlikten kurtulmasına yönelik yazılar yazmış, Tefsirde belirgin ve üstün bir yeniliği sergilemiştir. "*Tefsiru'l-Menâr*" adlı eseriyle tefsir sahasında adını duyurmuştur. Bu eseri, aşırı derecede tutkunu bulunduğu Abduh'un takrir ettiği "Celâleyn tefsiri"ne dayanmaktadır. Abduh'un açıklamalarından elde ettiği notlan, Menâr dergisinde yayınlamış, onun Ölümünden sonra da bunları kopyalayarak yayınlamak suretiyle tefsirini

⁵² Şehhate, Abdullah Mahmut, *Tefsir'u-l Kur'an'i-l Azim*, Kahire, Dar'u-l Garib li-Tıbbâ'e ve'n Neşri'l İslami, 2007, s.127

vücuda getirmiştir.

"*Tefsîru'l Menâr*", Yûsuf sûresinin bir bölümüne kadar olan kısmın tefsirini ihtiva etmektedir. 12 cilt halinde müellif tarafından basılmış, kalan kısmın tefsiri tamamlanmamıştır. Tefsir açık-seçik bir üslûpla yazılmış, İslâm âleminin uyanışını ve yeryüzü hâkimiyetini sağlayacak hususların Müslümanlara açıklanıp gösterilmesi hedeflenmiştir. Ona göre amaç, Kur'ân gerçeklerinin Müslümanlara açıklanması olduğuna göre, tefsir çalışmalarında genellikle ağırlık kazanan dil ve gramer özellikleriyle, beşerî ilimleri Kur'ân'a yansıtma metodu isabetli bir tutum değildir. Anlatılan metodun faydaları görülebilirse de bu, tefsirin gayesi olamaz.⁵³

2.1.3. Nakil ve Rivayetlere İtina Göstermesi

Hasan el-Benna tefsirini, ayetten murad olan manayı açıklayıcı ve izah edici rivayetlerle desteklemiştir. Hemen hemen her ayette, o ayetin mefhumuyla ilgili hadislerle ve sahabeden gelen nakillere rastlamanız mümkündür. Hadislerle ve sahabe sözleriyle açıklanmayan ayetler neredeyse bulunmamaktadır.

Örnek olarak Tevbe sûresi 19. Ayete bakabiliriz.

”أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ”

”Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁵⁴

Müslim, Ebu Davud ve İbn Hibbân'ın naklettiğine göre Nu'man b. Beşir şöyle demiştir: Bazı arkadaşlarımla beraber Allah râsulü'nün (s.a.v.) minberinin yanında oturuyorduk. Orada oturanlardan birisi “Vallahi bugünden itibaren ibadet namına hacılara su vermekten başka bir şey yapmayacağım” dedi. Bir diğeri de “Mescid-i haram'ı inşa ve

⁵³ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, Dar'u-t Turas'u-l Arabi, 2010, 9. Cilt s.310-312

⁵⁴ Tevbe, 9/19

onarmak dururken başka işle uğraşmayacağım” dedi. Öteki biri de “Allah yolunda cihad etmek sizin şu bahsettiğiniz şeylerden daha hayırlıdır” dedi.

İçerden seslerin yükseldiğini duyan Hz. Ömer (r.a.) “Allah râsulü’nün (s.a.v.) minberinin yanında yüksek sesle konuşmayın” diyerek onları mescitten dışarı kovdu. Bu hadise Cuma günü gerçekleşmişti. Bende Cuma namazını kıldıktan sonra bu durumu Allah râsulü’ne (s..v.) sordum. Bir süre sonra Râsulullah (s.a.v.) tevbe sûre’sinin 19. Ayetinin nazil olduğunu ashabına haber verdi.⁵⁵

2.1.4. Gerçekçi Olması

Tefsirinin bir özelliği de gerçekçi olmasıdır. Hasan el- Benna ayetleri, vakıya ve hayatın gerçeklerine kıyaslamadan yüzeysel olarak tefsir etmekle yetinmemiştir. Tefsir ettiği her ayeti yaşadığımız asra uyarlamaya ihtimam göstermiştir. Bu hususu bir örnekle açıklayalım:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, şunu bilin ki Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁶

Hasan el-Benna, ayette müşriklerin pislik oluşundan bahsettikten sonra bunun duysal boyutunun mu yoksa manevi boyutunun mu ele alındığı konusundaki ihtilafları nakletmiş ve Cumhur’un manevi boyutu tercih ettiğini ifade etmiştir. Bu hususu belirttikten sonra şöyle demiştir: Bizlerin, müşriklere karşı bu düşünceye sahip olmamız, onların bizlere, Müslüman halklara ve ülkemizin maddi ve manevi zenginliklerine karşı yaptıkları düşmanlıkları devam ettiği sürece varlığını hissettirecektir.⁵⁷

Diğer bir örnekte Tevbe sûre’si 111. ayettir

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 4/269; Müslim, 1879;İbn Hibbân, 4572.

⁵⁶ Tevbe, 9/ 28

⁵⁷ İsam Tuleyme, *Nazarat ’ün fi Tefsir*, s.56.

" إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ "

“ Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.”⁵⁸

Hasan el-Bennâ bu ayetin tefsirinde özetle şöyle demektedir:

Ey Müslümanlar! Şuan sahip olduğunuz bedenleriniz gerçekte sizin mülkünüz değildir. Allah (c.c.) bu bedenleri sizden satın almıştır. Sizler bu alışverişin gereğini yerine getirmediğiniz ve bu emaneti gerçek sahibine teslim etmediğiniz sürece izzet ve şerefınız, imanınız ve tebliğ vazifeniz kemale ermez. Bilmelisiniz ki, hoşnut olsanız da olmasanız da bu emanet sahibine gidecektir. “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”⁵⁹

Hayatın son bulması takdir edilmişse evde oturmak buna engel olamaz. Yok, eğer ölüm takdir edilmemişse savaş'ın ön saflarında bulunmakla kimse senin hayatına son veremez. O zaman neden cihad etmekten uzak durup oturuyoruz?

Mussolini, Faşist ordularına nasıl bir mükâfat sunacaktı? Muhtemelen Trablus'un faydasız bir toprak parçasını veya Habeşistan'ın ot bitmez düz ovalarını verecekti.

Hitler, Nazi askerlerine ne gibi bir mükâfat bahşedecekti? Muhtemelen Kamerun devleti ve topraklarındaki altınları veya ormanlarıyla beraber Doğu Afrika ülkelerini verecekti.

Stalin, Bolşeviklere nasıl bir ödül verecekti? Muhtemelen Endülüs'teki (İspanya) kırmızı sarayları verecekti.

⁵⁸Tevbe, 9/111

⁵⁹Nisa, 4/78

Hasan el-Bennâ, o günün Müslümanlarına seslenip bu saydığımız geçici ve aldatıcı dünya nimetleriyle Allah'ın, (c.c.) değerli İslâm orduları için hazırlamış olduğu ve genişliği yer ile gökler arası olan, meyveleri ve gölgeliği ebedi olan Cennet nimetiyle kıyaslanamayacağını ifade etmiştir.⁶⁰

2.1.5. Fıkıh İle İç İçe Olması

Hasan el-Bennâ, ayetlerin anlamlarını –var olması durumunda- fikhî kaidelerle beraber zikretmeye ve bu konuda zorlama ve tekellüf yollarına gitmemeye dikkat etmiştir. Ayetleri tefsir ederken ilgili fikhî kaidelere de vurgu yapmıştır. Dolayısıyla her ayetten hüküm, ders ve ibretler çıkarmıştır.

Örnek olarak Tevbe sûre'si 3. ayeti gösterebiliriz.

" وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ
فَإِن تَابْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ
أَلِيمٍ "

“Hacc-1 ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! o kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!”⁶¹

Bu ayeti şerh ederken el-Bennâ “Hacc-1 Ekber”in hangi gün olduğu konusundaki fikhî ihtilaflarla ilgili özetle şöyle demiştir:

Hacc-1 Ekber'in hangi gün olduğu hususunda müfessirler farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Abbas, Mücahit ve Tâvus'a göre Hacc-1 Ekber Arefe günüdür. Bu görüş aynı zamanda Ebu Hanife ve İmam Şafii'nin de görüşüdür. Görüşlerini teyit etmek için Mahrame'nin Hz. Peygamber'den naklettiği “Hacc-1 Ekber günü Arefe günüdür”⁶² hadisini delil göstermişlerdir.

⁶⁰ Hasan el-Bennâ, *Ceridet 'ü-l İhân 'i-l Müslimin el-Usubüyye*, Kahire, 1936, 26. Sayı, S.24.

⁶¹ Tevbe, 9/3

⁶² Taberani, Hacc, 2/132

Diğer bir görüşte Kurban bayramının birinci günü olduğudur. Bu görüş Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Ebi Evfa ve Muğire b. Şu'be'ye aittir. Bu aynı zamanda Maliki mezhebinin benimsediği görüştür. Delil olarak İbn Ömer'in naklettiği şu hadisi göstermişlerdir. “Allah Resûlü (s.a.v.) hac ibadetini ifa ettiği yılda Kurban bayramının birinci günü için “Bugün günlerden nedir?” diye sordu. “Kurban bayramının birinci günü” deyince Allah Resûlü (s.a.v.) “Bugün Hacc-ı Ekber'dir” buyurdu.⁶³

İbn Ebi Evfa şöyle demiştir: Kurban bayramının birinci günü Hacc-ı Ekber'dir. O günde kan akıtılır, saçlar traş edilir, bedenler kirden arındırılır ve ihramlı olanlar ihramdan çıkarlar.⁶⁴

⁶³ Ebu Davud, Hacc, 1945.

⁶⁴ Kurtubi, Muhammed Ahmed, *el-Cami'ü li Ahkam'il Kur'an*, Beyrut, Dar'ul Fikir, 1998, 8.Cilt s.69

2.2. HASAN EL-BENNÂ'NIN TEFSİR ANLAYIŞI

2.2.1. Rivayet Yönünden Hasan el-Bennâ'nın Tefsiri

2.2.1.1. Kur'ân'ın Kuran ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerim, İslam'ın en temel kaynağıdır. Resûlullah (s.a.v.) bu kitabı insanlığa tebliğ etmiş ve kendisine indirilen hikmet sayesinde de O'nun anlaşılması ve yaşanması için olanca gayretini sarf etmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri tek boyutlu bir tefsir tarzı değildir. Aksine pek çok şekli olan bir olgudur. Ayetlerin birbirini tefsiri şu şekillerde gerçekleşebilir:

- 1- Kur'ân'ın bir yerinde özet halinde bahsedilen bir konu, onun başka ayetlerinde daha geniş anlatılır. Âdem (a.s.) ile İblis, Musa (a.s.) ve Firavun kıssaları gibi. Bazen de çok kısa, özlü ve kapalı bir ifade ile gelen bir ayet, araya fasıla girmeden hemen ardından şerh ve izah edilir.
- 2- Mücmel, mübeyyen olana hamledilerek anlaşılır. Örneğin Fatiha süresinin “Bizi, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet”⁶⁵ ayetinde sözü edilenlerin kimler olduğunu Kur'ân'ın bir başka yerinden öğreniyoruz. “Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir.”⁶⁶
- 3- Mutlak bir ayet, bir vasıfla belirginleşmiş (mukayyed) ayetle iyice anlaşılır hale gelir. Aynı şekilde anlam çerçevesi geniş (umûmî) ayetler de başka yerlerde hususiyet kazanır.
- 4- İhtilafı zannedilen ayetleri bir araya getirmek konuyla ilgili kesin bilgiye ulaştırır.⁶⁷

Hasan el-Bennâ'da bu hususu diğer müfessirler gibi ihmal etmemiştir. Gerek lafızların müfred manalarının izahında, gerekse ayetlerin tefsirinde Kur'ân ayetlerini birbirine arz etmek suretiyle onlardan kastedilen manayı en doğru ve en isabetli bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır.

Şimdi tefsirinden birkaç örnek vererek konuya verdiği önemi görelim:

⁶⁵ Fatiha, 1/7

⁶⁶ Nisa, 4/69

⁶⁷ Kayapınar, D.Ali, *Tefsir Usûl ve Tarihi*, Konya, Olgunçelik Matbaa tes. 2001, s.249

" وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ "

Ra'd Süresi üçüncü ayette bahsi geçen مد الأرض cümlesindeki مد kelimesini benzer ayetlerdeki ifadelerle açıklamaya çalışmıştır. Özetle el-Bennâ şöyle demektedir:

Allah c.c. yeryüzünün yaratılışından bahsederken konuyu farklı, ama aynı anlama gelen lafızlarla ifade etmiştir. Örneğin Ra'd süresi üçüncü ayette مد kelimesini, Nuh süresi on dokuzuncu ayette geçen بساطا kelimesini, ⁶⁸(وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا)

Bakara süresi yirmi ikinci ayette فراشا kelimesini,

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Naziat süresi Otuzuncu ayette ise دحاها kelimesini kullanmıştır. Burada zikredilen bu farklı lafızların tamamı, insanların istifade edebilmeleri için yeryüzünün bir sergi ve döşek hükmünde olduğunu beyan etmektedir.⁶⁹

1- ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

"Doğru olduğunda hiçbir kuşku olmayan bu kitap, takva sahipleri için hidayet kaynağıdır."

Hasan el-Bennâ bu ayetin tefsiriyle ilgili özetle şöyle der:

Takva (التقوى) ile İttika (الإتقاء) aynı anlamı ifade etmektedir. Bu mastarların kökü, mastarı (الوقاية) olan (وقى) fiilidir. Kurtubi: Takva'nın lügat manasının az konuşmak olduğunu ifade eder.⁷⁰ Takva kelimesi Kuran'da birçok yerde zikredilmiş ve emredilmiştir. Aynı zamanda birçok ayette Allah'a izafe edilerek kullanılmıştır.

⁶⁸ Nuh, 71/19

⁶⁹ Hasan el- Bennâ, *Ceridetü'l Menar*, Kahire, Dar'u-t Tıba'e ve-n Neşri'l İslâmi, Nisan 1940, 35. Cilt ve 7. Sayı. s.35

⁷⁰ Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkam'i-l Kur'an*, Beyrut, Mektebetü'l Gazali, Cilt.1 s.161

1- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

“Ey müminler, Allah'tan gerektiği gibi korkunuz ve mutlaka Müslüman olarak ölünüz.”⁷¹

2- فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“O halde gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun.”⁷²

3- وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“(Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.”⁷³

Kur’ân-ı Kerim’deki bazı ayetlerin kişisel hükümler içeren veya şahsi durumlardan bahseden bölümlerle son bulduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Allah’tan korkma hususunun sürekli olarak ayetlerde işlendiğini görüyor ve bu gerçeğin sürekli hatırlanması gerektiğini anlıyoruz.

Hasan el-Bennâ takva kelimesinin bazen de ateşe izafe edilerek kullanıldığını ifade etmiştir. Bu durumda takvanın manasının, “kişiyi ateşe sürükleyecek olan şeylerden sakınmak” olduğunu belirtmiştir. Nitekim Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Eğer, yapamazsanız yani bir sürenin benzerini getiremezseniz -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁷⁴

2.2.1.2. Kuran’ın Sünnet ile Tefsiri

Allah (c.c.) Kur’ân’ın pek çok ayetinde Resulü’nü doğrudan kendisine tabi olunacak bir merci’ olarak tanıtmış ve bizden ona itaat etmemizi istemiştir. Allah (c.c.) “Ey

⁷¹ Ali- İmran, 3/102

⁷² Tegabun, 64/16

⁷³ Bakara, 2/197

⁷⁴ Bakara, 1/24

Rasul ! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun."⁷⁵ buyurarak onu tebliğ vazifesiyle, "*İnsanlara kendilerine indirileni açıklamaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da Zikri (Kur'an'ı) indirdik.*"⁷⁶ buyurarak ta tebyîn (açıklamak) vazifesiyle sorumlu kılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kur'ân'ın tamamını açıklayıp açıklamadığı hususunda ihtilaf bulunmakla beraber Hüseyin ez-Zehebî'nin de belirttiği gibi kendisine meyledilen görüş, tamamını tefsir etmediğidir.⁷⁷ Çünkü Arapların en fasihi ve beliği olan o dönemin insanları kendi dilleri ile nazil olan Kur'ân'ın büyük bir kısmını kültür seviyeleri nisbetinde anlayabiliyorlar. Ancak sadece anlayamadıklarını Rasulullah'a (s.a.v) soruyorlardı. Rasulullah da onların ihtiyaçlarını ve meraklarını giderecek miktarda açıklamalarda bulunuyordu. Böylece Hz. Peygamber'in (s.a.v) beyanlarından oluşan ilk tefsir ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan Sünnetin Kur'ân'ı tefsiri, sorulan soruların ve duyulan ihtiyacın miktarına ve muhtevasına göre çeşitlilik arz etmektedir. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, hadislerin ayetleri tefsiri konusunda özetle şu açıklamalarda bulunur: "Bunlardan birincisi; Sünnetin, mücmel ayetleri beyân, müşkilleri izâh, mutlakları da mukayyed hale getirmesidir. Beş vakit namazın tayini ve keyfiyeti, zekatın miktarı, hac menâsikinin belirlenmesi bu kabil beyandandır. İkincisi; lafzın veya taalluk ettiği mananın beyanıdır ki (غیر المغضوب عليهم) "Allah'ın gazabına uğrayanlardan" Yahûdîlerin; (ولا الضالين) "doğru yoldan sapanlardan da" Hristiyanların kastedilmesi bu kabildendir. Üçüncüsü; Sünnetin, Kur'ân âyetlerini destekler ve teyid eder mahiyette varid olmasıdır."⁷⁸

Hasan el-Bennâ, Kuran ayetlerinin Sünnet'e başvurulmadan yorumlanmasını, ayetlerin asli hedeflerinden uzaklaştırılıp farklı bir mecraya çekilmesi anlamına geldiği kanaatine sahip bir müfessirdir. O'na göre Kur'an'ın birinci derecede diğer bir ayetle tefsir edilmesi gereklidir. İkinci derecede ise ayetlerin, heva ve heves'in istekleri doğrultusunda değil de, sünnet süzgecinden geçirilmesi ve o perspektifte tefsir edilmesi gereklidir.

Bu hususu birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

⁷⁵ Maide 5/67.

⁷⁶ Nahl 16/44.

⁷⁷ Zehebî, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, s.153

⁷⁸ Kafes, Mahmut, *Ebu Hayyân el- Endelüsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994, s.115

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا
بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁷⁹

Hasan el- Bennâ, bu ayeti tefsir ederken hadislerden örnek getirerek özetle şöyle der:

Allah c.c. münafıkların yaptığı işlerin bozuk amellerden ibaret olduğunu beyan ettikten sonra, müminlerin birbirleriyle olan gizli konuşmalarında nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine dikkat çekmiş ve bu hususta mümin kardeşinin duygu ve düşüncelerine saygı göstermesi ve ona eziyet verecek konuşmalardan sakınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu mevzuda Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur;

“Ey Müminler! Sizden üç kişi bir araya geldiği zaman iki kişi kafa kafaya verip de üçüncü kişiden habersiz gizli konuşmasın. Çünkü bu durum o kardeşinizi üzecektir.”⁸⁰

İki kişinin üçüncü bir kimsenin bulunduğu yerde onun anlayamayacağı yabancı bir dille konuşması, o kimseyi üzmesi sebebiyle bu hususun da hadise ek olarak düşünülmesi gereklidir. Görüldüğü gibi İslam, insan haklarını tam ve mükemmel bir metotla muhafaza eden çok yüce değerlere sahiptir.⁸¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ
انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Size, (meclislerde yer açın) denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, (kalkın), denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁸²

Hasan el-Bennâ bu ayeti tefsir ederken özetle şöyle der;

⁷⁹ Mücadele: 58/ 9.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; 1, 620.; Buhari, 6290; Müslim, 2184; Ebu Davud, 4801

⁸¹ Hasan el- Bennâ, *Ceridet’ü-l İhvân’i-l Müslimin el-Usbûiyye*, Kahire, Eylül 1935, 23. Sayı S.45

⁸² Mücadele: 58/ 11

Bu ayetin mefhumuna göre bir büyük veya bir liderin, konum bakımından kendilerinden daha aşağı seviyede bulunan kimselerin oturdukları yerlerinden kalkmalarını isteyebilir. Ancak, başta Cuma günü olmak kaydıyla, kim olursa olsun bir kimsenin diğer bir kimseyi, kendisi otursun diye onu oturduğu yerden kaldırma hakkı yoktur.

Ahmed b. Hanbel ve İmam Şafii kendi senetleriyle naklettikleri hadiste Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Hiç kimse diğer bir kimseyi yerinden kaldırıp da kendisi oturmasın. Ancak, oturduğunuz meclis halkasını genişletin.”

Buhari ve Müslim’in Nafi’ten ve İmam Şafii’nin kendi senediyle naklettiği hadiste Allah resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; “Sizden biriniz Cuma günü Müslüman kardeşini oturduğu yerden kaldırmayın. Fakat kendisine; (Biraz açılıp geniş oturur musun desin).⁸³

2.2.1.3. Nüzul Sebebini Dikkate Alarak Tefsir Etmesi

Allah (c.c.) her şeyi belli bir hikmet üzere var etmiştir. Kur’ân’daki her bir âyetin de belli bir gayesi, hedefi vardır. Kur’ân-ı Kerim’deki ayetler bu bakımdan iki kısma ayrılabilir. Birincisi, Kur’ân’ın ekseriyetini teşkil eden ve Allah (c.c.) tarafından indirilişi belli bir sebep üzere olmayan, doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz ayetlerdir. İkincisi ise, belli bir olay yada sebebe bağlayabildiğimiz ayetlerdir. Bu konu bu yönüyle tefsir ilminin önemli meselelerinden birini teşkil etmektedir. Nüzul sebebi bilmeksizin Kur’ân’daki bazı konular tam anlamıyla kavranamaz. Belirli bir konuyu açıklığa kavuşturan sosyal, tarihsel veya diğer şartlar bilinmelidir.

Aynı şekilde, nüzûl sebebinin hususîliği, âyetin hükmünün umûmî oluşuna engel olmadığı unutulmamalıdır. Yani bir âyet, bir şahıs veya toplulukla ilgili olarak nazil olmuşsa, âyetin hükmü sadece o şahıs yahut topluluğu ilgilendirmez. Aynı durum ve şartlarda olan herkese şamil, genel bir hükümdür. Zira Kur’ân her şeyiyle evrenseldir. Örneğin, Tebbet sûresi Ebû Leheb hakkında inmiştir ama, onun özelliklerini taşıyan tüm din düşmanlarına da seslenir.⁸⁴

⁸³ Hasan el- Bennâ, *Ceridet’ü-l İhvân’i-l Müslimin el-Usbûiyye*, Kahire, Aralık 1935, 24. Sayı s.15

⁸⁴ Zerkeşi, Bedruddin Muhammed, *el-Burhan fi Ulumi’l Kuran*, Beyrut, Daru’l Marife, 1.Cilt, s.115; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli’t Tefsir*, Kuveyt, Dar’u-l Kur’ân’i-l Kerim, 1972, s.47

Hasan el- Bennâ da Kuran'ı bir bütün olarak tefsir etmemesine rağmen tefsirini yaptığı ayet ve sûrelerin nüzul sebeplerini zikretmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

“Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider. Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısırlar, Allah'ın, gönüllerini takvâ konusunda sınavdığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. (Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu akli ermeyen kimselerdir.”⁸⁵

Hasan el-Bennâ bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili şöyle demiştir:

Bu ayetin nüzul sebebine gelince, bazı kimselere göre Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer (Allah onlardan razı olsun) Beni Temim kabilesinin durumuyla ilgili tartışıkları sırada sesleri yükseldi. Bu nedenden ötürü nazil oldu. Bu görüşü savunanların delili Buhari, İbnu'l Münzir ve İbn Merdeveyh'in Abdullah b. Zübeyr'den naklettikleri şu hadistir: “Beni Temim kabilesinden bir grup Allah Resulü'ne (s.a.v.) geldi. O sırada Hz. Ebu Bekir kalkıp, “Ey Allah'ın Resulü! Ka'ka' bin Mabed'i onlara emir yap!” dedi. Hz. Ömer de “Akra' b. Habis'i emir yap!” deyince Hz. Ebu Bekir kendisine (Sırf bana muhalif olma niyetiyle bunu yapıyorsun) dedi. Hz. Ömer de (Ben sana muhalefet etmek amacıyla yapmadım) dedi. Tabi bu arada sesleri yükseldi ve (Ey İman edenler! Allah'ın ve Resulü'nün önüne geçmeyin)⁸⁶ ayeti nazil oldu.⁸⁷

⁸⁵ Hucurat, 49/1-4

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/568-572; Buhari, 4845 ; Tirmizi, 3266; Nesai, 5386.

⁸⁷ Hasan el- Bennâ, *Ceridet'ü-l İhvân'i-l Müslimin el-Usbûiyye*, Kahire, Eylül 1935, 8. Sayı s.27

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا
الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ

“Eğer mü’minlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz. Eğer biri diğerine saldırırsa, saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşıınız. Eğer dönerlerse aralarını adaletle bulunuz. Adil davranınız, şüphesiz Allah adil davrananları sever.”⁸⁸

Hasan el-Bennâ, ayetin manasını şerh ettikten sonra nüzul sebebiyle ilgili şunları kaydetmektedir:

“Bu ayetin nazil oluşu, Evs ile Hazrec kabileleri veya Ensar’dan olan iki grup arasında meydana gelen bir münakaşadan dolaydır.

İmam Buhari “Sulh” kitabında Müsedded’ten, İmam Müslim’de “Megazi” kitabında Abdu’l A’la’ dan ve İmam Ahmed de Müsned’inde Enes b. Malik’ten şunu nakletmişlerdir:

“Allah Resülü’ne (s.a.v.) Abdullah b. Ubey’e gitmesi için talepte bulunuldu. Allah Resülü de onun yanına gitmek için merkebe binip bir grup Müslümanla beraber yola koyuldu. Oraya vardıklarında Abdullah kendisine, Benden uzak dur! Eşeğinin kokusu bana rahatsızlık verdi dedi. Ensar’dan biriside Abdullah’a: “Allah’a yemin olsun ki Resulullah’ın (s.a.v.) merkebinin kokusu senin kokundan daha güzeldir.” dedi. O sırada Abdullah’ın arkadaşları kendisine kızdı. Ensar’dan olan sahabeye de kendi arkadaşları sitem ettiler. Tam bu esnada aralarında ufak bir sürtüşme meydana geldi. Daha sonra öğrendik ki söz konusu olan ayet bu kimseler hakkında inmiştir.⁸⁹

⁸⁸ Hucurat 49/ 9

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/631; Buhari, 2691; Müslim, 1799; Hasan el- Bennâ, *Ceridet’ü-l İhvân’i-l Müslimin el-Usbüyye*, Kahire, 1935, 11. Sayı s.33

2.2.1.4. Kıraatlere Verdiği Önem

Kur'ân'daki farklı kıraatlere ruhsat verilmesinin hikmetleri konusunda bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Bu hususta şunlar söylenebilir:

1. Kaynaklara göre Araplar Kur'ân-ı Kerim inmeden önce değişik lehçeleri konuşuyorlardı. Tabii ki onları bu alışkanlıklarından vazgeçirip tek bir lehçeyi kullanmaya mecbur etmek hem çok zordu, hem de o insanların sorumluluklarını ağırlaştırmak demektir. İşte Kur'ân'ın ilk muhataplarına onu farklı kıtaatlarda okuma imkânının verilmesi, esasen birden çok lehçe konuşan çeşitli Arap kabilelerinin, tahrif etmeden ve günaha düşmeden Kur'ân'ı okumalarını kolaylaştırmaktan başka bir şey değildir.

2. Kur'ân'ın, farklı kıtaatlarda okunmasının bir diğer hikmeti de, bütün Arap kabilelerine onun mucize bir kitap olduğunu göstermektir. Çünkü Kur'ân onlara kendisinin, on sûresinin yahutta bir sûresinin benzerini getirmeleri konusunda meydan okurken, bir lehçeden olmasını şart koşmak suretiyle sahayı daraltmamış, aksine muhtelif lehçelerden de olsa makbul olacağını bildirerek onlara daha geniş bir imkân vermiştir.⁹⁰

3. Kıraatler, fakihlerin hüküm istinbatında başvurdukları bir yoldur. Zira onlar, fikhî konularda içtihatla bulunurken kıraat ihtilaflarını göz önünde tutmuşlar, böylece bazen bir kıraat bir fakihin, diğeri de başka fakihin başvurduğu bir delil olmuştur. Meselâ,

"Ey imân edenler!, Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın"⁹¹ ayetindeki kelimesini Nâfi, İbn Âmir, el-Kisâî ve Hafs "lâm"ın kesresiyle okumuşlardır.⁹² Böylece bu kelime bir kırâata göre daha önce geçen kelimesi üzerine atfedilerek abdest alırken ayakların yıkanmasına, diğeri kırâata göre de üzerine atfedilip ayağın mesh edilmesine hükmedilmiştir.

4. Kırâatlar ayrıca Hz. Peygamber ümmetinin diğeri ümmetlere olan üstünlüğünü de ortaya koymaktadır. Çünkü bu ümmet, Rablerinin kitabına büyük ilgi göstermiş, onun çeşitli okuma tarzlarını Peygamber'den öğrendikten sonra söz konusu kıraat şekillerini bir ilim haline getirmek için ellerinden gelen gayreti göstermiştir. Bu bağlamda onu tahrif ve

⁹⁰ Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, Ensar Neş., 2013, s.175

⁹¹ Maide, 5/6

⁹² ed-Dani, Osman Said, *et- Teyisir fi'l Kıraâti-s Sebâ*, Beyrut, Dar'ul Kitabi'l Arabi, 1984, s.98

tebdilden de korumuşlardır.⁹³

Hasan el-Bennâ, ayetlerdeki farklı kıraat okunuşlarını dikkate almıştır. Örneğin, Ra'd süresindeki;

" وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ يُغِشِّي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ "

“ Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O örtüyor. Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”⁹⁴ Ayetini şerh ettikten sonra şöyle demiştir; “Kıraat İmamlarından Hamza, Kisai, Yakub ve Ebu Bekir, ayetteki (يُغِشِّي) kelimesini Ğayn harfinin fetha'sı ve Şin harfinin şeddesiyle (يُغِشِّي) okumuşlardır. Geri kalan Kıraat imamları da (يُغِشِّي) şeklinde tahfif ile okumuşlardır.⁹⁵

İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs, Rad sûre'sindeki

" وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزُرْعٌ وَنَخِيلٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ
يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَّضٌ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ "

“Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.”⁹⁶

Ayetinde geçen (زرع ونخيل صنوان وغير صنوان) şu dört kelimeyi ref ile okuyup جنات kelimesine atıf yapmışlardır. Diğer imamlar ise bu dört kelimeyi cer ile okuyup على أعناب kelimesine atıf yapmışlardır. Mücahid ve Sülemi صنوان kelimesindeki ص harfini Zamme ile okurken, diğer imamlar Kesre ile okumuşlardır.⁹⁷

⁹³ Karaçam, İsmail, *Kıraat ilminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. 1996, s. 120

⁹⁴ Rad,13/3

⁹⁵ Bkz; İbn Cezeri, *en-Neşr'u fi'l Kıraati'l Aşr*; Beyrut, el- Matba'atü't Ticariyyeti'l Kübra, 2009, 2.Cilt, s.297

⁹⁶ Rad, 13/4

⁹⁷ Bkz: a.g.e.; 2. Cilt, s. 297

2.2.2. Dirayet Yönünden el-Bennâ'nın Tefsiri

2.2.2.1. Fıkhi Meselelere Yer Vermesi

Müfessirler, İslâm'ın ilk temel kaynağı olan Kur'ân'ın ihtiva ettiği amelî hükümleri, kaide ve prensipleri ortaya çıkarıp onları açıklamak ve onların nasıl uygulanacaklarını göstererek, insanlara dünya ve âhiret saadetini temin etmeye çalışmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in genel olarak üç yönü vardır:

1. İtikat
2. İbadet
3. Ahlak

İnancın ve iyi huyların amellerle takviye edilmesi gerekir. Çünkü inanç ve ahlâk, amelle kuvvetlendirilmedikçe, zayıflar, sonunda yok bile olabilir. Böyle bir duruma düşmemek için, Allah'ın emrettiği hareketlerde bulunmak, ona karşı kulluk vazifelerimizi yapmak, insanlarla olan her türlü münasebetlerimizi düzenlemek icâb eder. Kur'ân-ı Kerîm'de herkesin anlayabileceği şekilde bulunan muhkem fikhî ayetleri, sıralayıp tespit etmek, müfessirin kendi ilmî kudret ve kabiliyetine bağlıdır.

Bu sebeplerdir ki bu gibi eserlerde ele alınan âyetlerin sayısının birbirini tutmaması, bu işin müfessirlerin kabiliyetine bağlı bir husus olduğuna delâlet eder. Meselâ, el-Cassâs, meşhur Ahkâmü'l-Kur'ân'ında 1000 den fazla âyeti incelerken, İbn Arabî 800 küsur âyeti, M. Sıddık Hasan Hân da 250 ye yakın âyeti eserlerinde incelemişlerdir. Burada şunu da söylemek yerinde olacaktır. Kur'ân'daki ahkâm âyetleri hakkında tâm bir birlik yoktur. Bu rakam 500-1000 arasında değişmektedir. Daha doğrusu bunları bir sayı ile sınırlandırmanın mümkün olamayacağını söyleyebiliriz. Zira bu âyetlerin sayısı kişinin ilminin genişliğine ve görüşünün derinliğine bağlı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İfrat ve tefritlerden kaçınılırsa bu sayının, İslâm'ın ilk devirlerinde de denildiği gibi, 500 civarında olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁸

İmam Gazali ve diğer bazı alimler bu sayının beş yüz, bazıları da yüz elli kadar olduğunu söylemektedirler. Alimler, hüküm ayetlerinin belli sayılarla tahdidinde sarîh

⁹⁸ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Fak. Vakfı Yay. 2012, s. 234; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, Fecr Yay. 2009, s. 46

olarak hüküm ifade eden ayetlerin sayısına itibar edildiğini; yoksa kıssa ve emsalleri konu alan ayetlerden de bir çok hüküm istinbat edilebildiğini belirtmektedirler. Bundan dolayı ahkam ayetlerinin sayısı değişebilmektedir. Dolaylı olanlar çıkarıldığında doğrudan ahkamla ilgili ayetlerin sayısının “iki yüz elli bir” olduğu söylenebilir.⁹⁹

Hasan el- Bennâ'da yaşadığı dönemin şartlarında ihtiyaç duyulan bazı konularda fıkhi bir takım meselelere de açıklık getirmiştir. Onun yaşadığı asra şöyle bir bakıldığı zaman o dönemin en büyük probleminin, düşman istilası altında bulunan Mısır'ın, maneviyat ve medeniyetinden uzaklaştırılmış yeni genç neslin kendi öz güvenine sahip olmalarını ve yeniden cihat ruhunu sahiplenmelerini sağlamaktı. İşte Hasan el-Bennâ bu doğrultuda çalışmalarına aralıksız bir şekilde devam etmiş ve bu konuda Kur'ân'daki bazı ayetleri tefsir etme ve yorumlama ihtiyacı hissetmiştir. Bu konuyu birkaç örnekle açıklamaya çalışalım.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا
يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

“Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.”¹⁰⁰

Bu ayetle ilgili el-Bennâ şöyle demektedir:

“Fıkıh âlimleri bu ayetin hükmü hakkında şöyle demişlerdir: İslam coğrafyasının herhangi bir bölgesinde İslam toprakları çiğnenecek olsa düşmanla savaşmak Farz-ı Ayn'dır. Fakat taarruz olmadığı halde İslam devletini muhafaza etmek ve vatandaşların güvenini sağlamak için savaşmak ise farz-ı kifayedir. Bu görevi yerine getirebilecek kimselerin bulunması yeterli olacaktır. Bu konuyla ilgili Kur'ân ve Sünnette çok sayıda delil mevcuttur.”¹⁰¹

⁹⁹ Akdemir, Hikmet, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s.187

¹⁰⁰ Tevbe, 9/29

¹⁰¹ Merginani, Burhaneddin Ali, *Fethu'l Kadir*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmîyye, 2003, 4. Cilt, s.278; İbn'i Abidin, *Raddu'l-Muhtar ale'd-Dürrü'l-Muhtar*, Beyrut, Daru'l Fikir, 1992, 3. Cilt, s. 239

Hasan el-Bennâ, Düşmanla savaşmanın asıl gayesinin onları zorla Müslüman yapma gayreti olmadığını dile getirmiş; aynı şekilde savaşmanın dünyevi bir takım menfaatleri ve maddi ganimetleri çıkar elde etmek için yapılmadığını göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla gaz, kömür, buğday, patates ve pamuk sahibi olmak uğrunda canını ve malını feda eden Müslüman savaşçının hedefleri arasında yer alamaz.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مَنْ نَسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ
مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ. وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا
قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar zihar yaparlarken hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır. Kadınlardan zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁰²

Hasan el-Benna bu ayetin tefsirinde şöyle der: Bu ayette Zihar’ın hükmü izah edilmiştir. Zihar, Bir kocanın hanımına “Sen bana annemin sırtı gibisin” demesi ve bununla eşinin kendisine annesinin haram oluşu gibi haram olduğunu kastetmesidir.¹⁰³

Kişinin hanımına “Annemin başı veya karnı gibisin” diyerek vücudun diğer azalarına benzetmesi de böyledir.¹⁰⁴ Ancak Ebu Hanife, karına, tenasuül uzvu ve baldırlarına yapılan benzetmelerin zihar olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

Zahirilere gelince onlar, lafzın tekrar edilmesi durumu hariç zihar hükmünün geçerli olamayacağı görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşlerine delil olarak da “Sonra

¹⁰² Mücadele, 58/2,3

¹⁰³ İbn Kudame, *el-Muğni*, Beyrut, Dar’u Alemu’l Kutub, 1997, Cilt 11, s.60

¹⁰⁴ a.g.e.

¹⁰⁵ Semerkandi, Muhammed b. İbrahim, *Tuhfetü’l Fukaha*, Beyrut, Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 1994, 2.Cilt, s.316,317; İbn Kudame, *el-Muğni*, Beyrut, Dar’u Alemu’l Kutub, 1997, Cilt 11, s.65

söylediklerine geri dönerler...” (ثم يعودون لما قالوا)¹⁰⁶ Ancak bu görüş Cumhura muhalif bir görüştür.¹⁰⁷

2.2.2.2. Muhkem ve Müteşabih Ayetlerin Tefsiri

Muhkemlik ve Müteşabihlik bakımından Kur’ân-ı Kerim üç çeşittir:

Birincisi yüce Allah’ın Kur’ân’ın bütünü için bir nitelik olarak söz konusu ettiği genel muhkemlik. Yüce Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Bu, âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da hükmü sapasağlam (hakim) ve herşeyden haberdar olan (Habîr) Allah tarafından geniş geniş açıklanmış bir kitaptır."*¹⁰⁸

*"Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar hikmet dolu (oldukça muhkem) kitabın âyetleridir."*¹⁰⁹

*"Muhakkak ki o katımızdaki ana kitapta çok yücedir, çok muhkemdir."*¹¹⁰

Buradaki "muhkemlik" lafız ve manaları itibariyle sağlamlık ve güzellik demektir. O fesahat ve belagatin en ileri derecesindedir. Verdiği haberlerin hepsi doğru ve faydalıdır. Bunlar arasında yalan, çelişki, boş ve hayırsız hiçbir şey yoktur. Onun bütün hükümleri adalettir. Onun hükmünde haksızlık, çelişki olmadığı gibi, akılsızca bir hüküm de yoktur.

İkinci tür: Kur’ân-ı Kerim’in tümüne nitelik olan genel müteşabihliktir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*"Allah sözün en güzelini müteşâbih, tekrar edilen (mesânî) bir kitap halinde indirmiştir. Ondandır dolayı Rablerine kalbten saygı duyanların derileri ürperir. Sonra Allah anıldığı için derileri ve kalpleri yumuşar..."*¹¹¹

Burada sözü geçen "müteşabihlik" in anlamı, Kur’ân’ın tümünün mükemmellik, güzellik ve öğülmeye değer amaçları bakımından birbirine benzediğidir. Esasen *"eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı."*

112

Üçüncü tür ise Kur’ân âyetlerinin bir bölümüne mahsus muhkemlik ile bir diğer bölümüne mahsus müteşâbihliktir. Yüce Allah’ın şu buyruğunda dile getirildiği gibi:

¹⁰⁶ İbn Hazm, Ali, *el-Muhalla bi'l Âsâr*, Beyrut, Daru'l Fikir, 9.Cilt s.189, 1890. Mesele

¹⁰⁷ Hasan el-Bennâ, *Ceridetü'l İhvani'l Müslimin el-Usbüyye*, Kahire, Ağustos 1935, 19. Sayı, s.23

¹⁰⁸ Hud, 11/1

¹⁰⁹ Yunus, 10/1

¹¹⁰ Zuhruf, 43/4

¹¹¹ Zümer, 39/23

¹¹² Nisa, 4/82

"Sana kitabı indiren odur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir. Bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşabihtir ama kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve onu tevil etmeye kalkışmak için onun müteşâbih olanına uyarlar. Halbuki onun (müteşabih âyetlerinin) tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar ise: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz nezdindedir' derler. Olgun akıllılardan başkası ibretle düşünemez." ¹¹³

Burada sözü edilen muhkemlik, âyet-i kerimenin herhangi bir kapalılığı söz konusu olmadan açık seçik bir şekilde anlaşılması demektir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:

"Ey iman edenler! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi birbirinizle tanışasınız diye uluslara ve kabilelere ayırdık..." ¹¹⁴

"Ey insanlar! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki, takvâ sahibi olasınız." ¹¹⁵

"Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır." ¹¹⁶

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar... size haram kılındı." (el-Mâide, 5/3)

Bunun örnekleri pek çoktur.

Buradaki çerçevesiyle müteşabihliğin anlamına gelince, âyetin anlamının gizli olması ve çeşitli anlamlarından birisinin tayin edilmesinde güçlük bulunması demektir. Öyle ki herhangi bir kimse yüce Allah hakkında yahut onun kitabı ya da Rasûlü hakkında uygun olmayan birtakım anlayışlar vehmedebilir, derin ilim sahibi kimse ise bundan farklı bir mana çıkartır.

Yüce Allah ile ilgili buyruklar hakkında kişinin olmadık yanlış anlayışları çıkartabileceği buyruklara örnek olarak: "Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır." (el-Mâide, 5/64) buyruğudur. Yanlış anlayan bir kimse, yüce Allah'ın iki elinin yaratılmışların ellerine benzeyen iki el olduğunu zanneder.

Yüce Allah'ın kitabı ile ilgili olana örnek olarak şunları gösterebiliriz: Bir kimse: "Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindedir." (en-Nisâ, 4/79) buyruğu yanında: "Eğer onlara bir iyilik dokunursa: 'Bu Allah'tandır' derler. Şayet

¹¹³ Âli-İmran, 3/7

¹¹⁴ Hûcurat, 49/13

¹¹⁵ Bakara, 2/21

¹¹⁶ Bakara, 2/275

onlara bir kötülük dokunursa: 'Bu sendendir' derler. De ki: 'Hepsi Allah'tandır.'" (en-Nisa, 4/78) buyruklarını okuyunca bunları anlamakta zorlanan bir kişi Kur'ân'da çelişki ve bir bölümü ile diğer bölümleri arasında tutarsızlık olduğunu sanır.

Rasûlullah *Sallallahu aleyhi vesellem* ile ilgili olanlara örnek: Herhangi bir kimse yüce Allah'ın: "Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen senden önce kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma!" (Yunus, 10/94) buyruğunu okuyunca Peygamber *Sallallahu aleyhi vesellem*'i kendisine indirilen buyruklar hakkında şüphe ettiğini sanması verilebilir.¹¹⁷

Hasan el- Benna, Bakara süresinin yedinci ayetini tefsir ederken şöyle der: " Bu ayette Allah'ın insanlara iki çeşit hitabı vardır. İnanılması ve gereği gibi amel edilmesi gereken Muhkem ayetler, İman edilip hakikatinin Allah'a ve ilimde derinleşmiş ilim erbabına havale edilmesi gereken Müteşabih ayetler. Ayetin zahirinden anlaşılan budur. Dolayısıyla bu gibi müteşabih ayetlerin hakikatleriyle mücadele ve münakaşa yolunu tercih edenler fitneye kapı aralamak isteyen kimselerdir. İnsanların bu konuda yapacakları en kıymetli iş, bu gibi faydası olmayan tartışmalardan uzak durmaları ve kendilerine faydası olacak ameller için gayret etmeleridir.

Ayn, (العین) İstiva, (الاستواء) Yed (اليد) gibi Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili ayet ve hadislerin tamamı müteşabihtendir. Tarih boyunca avam ve havas ehli insanlar bu konuda tartışmışlardır. Sana düşen görev, bunlara Allah ve Resulü'nden geldiği şekliyle inanıyorum" demendir.¹¹⁸

2.2.2.3. İsrailiyyat Karşısında Tutumu

Tefsir için zaaf sebebi sayılacak önemli problemlerden' biri de isrâiliyâttır. Bu nitelikteki bilgiler daha ziyade Kur'ân kıssalarıyla ilgili açıklamalar esnasında tefsire sokulmuştur. Bilindiği gibi Kur'ân'da geçmiş milletler ve peygamberlerle ilgili pek çok kıssa bulunmaktadır. Aynı kıssalar Tevrat ve İncil'de de mevcuttur. Ancak Kur'ân'la Tevrat ve İncil'deki kıssalar arasında icmâl/kısalık ve tafsil/uzunluk yönünden farklılıklar vardır. Kur'ân, yer verdiği kıssaları zaman, mekân ve kahramanları itibariyle ele almadan ihtiyaç

¹¹⁷ Üseymin, Muhammed Salih, *Usûlü'n fi't Tefsir*, Demmam, Dar'u İbnu'l Cevzi, 2001, s.46

¹¹⁸ Hasan el-Bennâ, *Mecelletü'n Nezir*, Kahire, 1938, 20. Sayı, s.25

kadar bilgi verir. Yani tafsilata girmez. Çünkü onun maksadı muhataplara tarih bilgisi vermek değil, onların öğüt ve ibret almalarını sağlamaktır. Halbuki Tevrat ve İncil'deki kıssalarda ayrıntılar bulunmaktadır.

Meselâ Tevrat'ta zikredilen Hz. Âdem kıssası aynı zamanda Kur'ân'da da birkaç sûrede geçmektedir. Bunlar içerisinde Âdem kıssasının en uzun şekilde anlatıldığı iki sûreden biri, Bakara diğeri de A'râf Süresidir. Söz konusu iki sûre incelendiği zaman görülür ki, bu metinlerde ne cennetin tavsifi ne Hz. Âdem ve eşinin yaklaşmaktan men edildiği ağacın nevi ne onları aldatan hayvanın türü ve ne de Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkarıldıktan sonra ikâmet ettikleri mekânlarla ilgili olarak herhangi bir bilgi mevcuttur.

Fakat buna karşılık Tevrât'ta yer alan Âdem kıssasında bütün bu hususlar detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Meselâ Tevrat, söz konusu olayı anlatırken sadece o olayın gerçekleştiği cennetin "Aden cenneti", kendisine yaklaşılmaktan men edilen ağacın "hayat ağacı" olduğunu zikretmekle kalmaz, aynı zamanda Havva'ya hitap eden hayvanın "yılan" olduğunu ve Allah'ın yerde süründürmek ve toprak yedirmekle ondan intikam aldığına da yer verir.¹¹⁹

Öyle anlaşılıyor ki söz konusu ettiğimiz bu hususların Kur'ân'da detaylandırılmamış olması, buna mukabil olayların ayrıntılarını öğrenme merakı âlimleri, Kur'ân kıssalarında mübhem bırakılmış yahut çok kısa olarak zikredilmiş olan bu ve benzeri hususların detaylarını araştırmaya sevk etmiştir. Böylece sahabeler döneminde başlayan isrâiliyyâtı nakletme hareketi, tâbiun döneminden sonra daha da gelişerek müfessirleri, sahih olup olmadığı konusunda herhangi bir araştırma yapmadan Ehl-i kitâb'tan nakilde bulunmaya götürmüştür.¹²⁰

Hasan el- Benna'nın tefsirinde İsrailiyyata bakış açısına gelince, tefsir okuyucusunun dikkatini bütünüyle çekecek olan bir husus vardır ki o da, Tefsirinde israiliyyata yer vermemesidir. Tefsirinde israiliyyat'a yer vermemesi İsrailiyyat'a karşı konumunu açık bir şekilde ifade etmektedir. el-Benna, Müslüman Kardeşler Dergisinin mukaddimesinde tefsirle ilgili bölümde şu sözleri sarfetmiştir: "Genel olarak tefsirimizde geçmişte yaşanmış olaylar ve hikayelerden, sadece ayetlerle ilişkisi olanları ve ayetteki hükmü destekler nitelikte olanları zikretmeye çalışacağız." Ancak, tefsirine baktığımız zaman bu tür

¹¹⁹ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, bab, 2-3

¹²⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 315-316

nakillerden uzak durduğunu, bütünüyle reddedilmemiş olmasına rağmen israiliyattan nakil yapmadığını görüyoruz.

Burada şöyle bir düşünce akla gelebilir; Hasn el-Benna'nın, tefsirinde israiliyat'a rastlanmaması, tefsir metodunda israiliyat'a yer vermediğinden midir? Yoksa israiliyat rivayetlerinin çokça zikredildiği ayetleri tefsir etmemiş olmasından mıdır?

Bu tereddüdü şu gerçeği vurgulamak suretiyle ortadan kaldırmamız. Hasan el-Benna'nın tefsir ettiği ayetlerin kainat ve insanın yaratılışından bahseden ayetler olduğunu, Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar uzanan peygamber silsilelerinin bahsedildiği sürelerin tefsir edildiğini görüyoruz. Talut ve Calut bahsi, yerin ve göklerin yaratılışı buna bir örnek teşkil edebilir. Dolayısıyla, diğer birçok tefsirde bu mevzularda israiliyat haberlerine yer verilmesine rağmen el-Benna'nın tefsirinde bu haberlere yer verilmediğini görüyoruz.¹²¹

2.2.2.4. Süre Adlarında ve Ayetlerde Yer Alan Hikmetlere Yer Vermesi

Hasan el-Bennâ, süre adlarının gayesiz ve hedefsiz konulmadığı, tam aksine bu isimlendirmede bir hikmetin veya hikmetlerin var olduğu görüşünü benimsemiştir.

Örneğin el-Benna, Müfessirlerin büyük bir çoğunluğunun, Bakara süresinin bu isimle adlandırılmasının sebebinin, süre içerisinde birçok yerde Bakara'dan bahsedilmesi şeklinde yorumladıklarını ancak, bunun asıl hikmetinin bahsedilen sebeplerden öte daha derin manalar içerdiğini izah ederek özetle şunları söylemiştir. “Bu isimlendirmeden maksat, insanların kalbinde yer eden Bakara'nın mukaddeslik inancını ve Allah'a ibadete eş değer kabul edilmiş itikadını yıkmaktır. Başta bütün dinlerin ve ikinci olarak da Kur'an'ın gönderilmesi, Allah'ın birliğini ikrar etme, zatına yakışmayan bir takım yakıştırmalardan tenzih etme ve insanların kalplerini ve bedenlerini Allah'a yönlendirme gayesiyledir.

İnsanların kendisini yücelttiği ve hatta ibadet edilir konuma getirdiği bir hayvan olarak Bakara, tarih boyunca hep adından söz ettirmiştir. Eski tarihçiler bizlere Mısır halkının Bakara'yı nasıl yüceltiklerini ve hatta onlara nasıl ibadet ettiklerini

¹²¹ İsam Tuleyme, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, s.56

nakletmişlerdir. Bakara'ya yapılan bu abartılı tazim adeti daha sonra İsrailoğullarına geçmiştir. Kendi ırklarından olup onlara gönderilen bunca Peygambere ve İlahi Kitaplara rağmen bu adet giderek artmış, Asurlular, Babilliler, İranlılar ve Hintliler başta olmak üzere Asya kıtasının büyük bir çoğunluğuna yayılmıştır. Günümüzde de Hindistan gibi Bakara'ya ibadet edilen yerler halen mevcuttur.¹²²

Bu hal bununla sınırlı kalmamış ve Arap yarımadasına da sıçramıştır. Araplar arasında da “Saibe”, “Bahira”, “Vasile” ve “Ham” adlarında ilahlaştırılmış bazı hayvan argümanları ortaya çıkmıştır. Bu bozuk itikat yaşamını devam ettirmiş ve neticede bazı İslam toplumlarına kadar uzamıştır. Bizlerde bazı bölgelerde “Efendi Buzağı”¹²³ adındaki hayvana ibadet edildiğini yakın tarihlerde işitmiştik.¹²⁴

Hasan el- Benna'ya göre, bu sebeplerden ötürü bu itikatla savaşılmaması ve ortadan kaldırılması gerekliydi. Dolayısıyla, Kur'an'ın en uzun süresinin bu adla adlandırılması elzemdi. Ayrıca süre içerisinde bahsi geçen ve buzağıya ibadet edip onu takdis edenlerden, buzağıyı kendi elleriyle kesmelerinin istenmesi de bu hikmeti açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Diğer bir örnek şudur:

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُنُوزُكُمْ فَلَمْ تَغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ
الْأَرْضُ بِمَا رَحَبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ.

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ
الْكَافِرِينَ.

ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مَنِ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ.

“Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak)

¹²² Hasan el-Bennâ, *Mecelletü's Şihab eş- Şehriyye*, Kahire, 1948, 3. Sayı, s.33.

¹²³ Efendi Buzağı'dan maksat, Mısır'ın Tanta bölgesinde din alimi olarak tanınan Seyyid Ahmet el- Bedevi için sunulan adak kurbanıdır. Adak olarak sunulan bu kurbanı yaklaşılmaz ve eti yenmezdi. Bkz: İsam Tuleyme, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, s.456

¹²⁴ Hasan el-Bennâ, *Mecelletü's Şihab eş- Şehriyye*, Kahire, 1948, 3. Sayı, s.34

*gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediği kimsenin tövbesini kabul eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹²⁵

Hasan el-Bennâ, Huneyn savaşında birçok hikmetin bariz bir şekilde tecelli ettiğini ifade etmiştir. İşte onlardan birinin “ilahi ikaz” olduğunu Hasan el-Benna şöyle açıklar:

“İslam orduları Müşriklerin komuta merkezi olan Mekke'ye muzaffer olarak girince bazı kimseler bunun çoğunluk ve güç sahibi olmalarından kaynaklandığı zannına kapıldı. Bu sebeple Allah (c.c.) kullarını doğru yola yönlendirmek istedi. Çokluğun zaferi elde etmede bir sebep olabileceğini; ancak neticelerin sadece Allah'ın iradesine bağlı olduğuna işaret etti. Dolayısıyla Müslümanların sadece ona itimat etmeleri ve ona yönelmeleri gerektiği hakikatini hatırlattı.

2.2.2.5. Kur'ân'ı Anlamada En Başarılı Metod

Hasan el-Bennâ, bir çok sayıda tefsir eserine muttali olması, tefsir ile ilgili bu geniş ufka sahip olmasına karşın hangi tefsir kitabının daha faydalı olduğu veya hangi tefsir metodunun daha iyi olduğu hususuna vurgu yapar ve Kur'ân'ı anlamının en iyi yolunun kişinin kendi kalbi olduğunu ifade eder. Nitekim Kur'ân'ı anlama da ve o anlam doğrultusunda hayatını dizayn etme de Kur'ân, kişinin en kıymetli ve en değerli yardımcısıdır.¹²⁶

Bu konuyla ilgili kendisine “Hangi tefsir daha değerlidir? Veya Hangi tefsir metodu Kur'ân'ın daha doğru anlaşılmasına vesile olur” şeklinde sorulan soruya: “Kalbin'dir. Çünkü mümin bir kimsenin kalbi Allah'ın kitabının en güzel tefsiridir.” diye cevap vermiştir.

¹²⁵Tevbe, 9/ 25,27.

¹²⁶ Rauf Şelbi, eş- Şeyh Hasan el-Bennâ ve Medresetuhu “el'İhvân 'u-l Muslimûn”, Kahire, Daru'l Ensar, 1978, s.102

Hasan el- Bennâ, anlamını düşünerek okumayı ve okurken tefekkür etmeyi, Kur'ân'ı tefsir etmenin en güzel yolu olarak kabul eder. Kur'ân ayetlerini tefsir ederken nebevî sünnetin konuyla ilgili hadislerini zihninde canlandırması gerektiğini vurgular.

Hasan el- Bennâ'nın bir sûre'yi tefsir ederken dile getirdiği metodu kısaca şöyle özetleyebiliriz

- 1- Sûre'nin faziletiyle ilgili hadisleri rivayetleriyle beraber zikreder.
- 2- Sûre'nin faziletiyle ilgili Güvenilir tefsir alimlerinin görüşlerini aktarır.
- 3- Besmele ve hikmetinden bahseder.
- 4- Sûre'nin ana hatlarını ve genel konularını zikreder.
- 5- Ayetleri tek tek izah eder ve var olması durumunda ayetle ilgili başka ayetleri zikreder.

Hasan el- Bennâ, genelde Müslüman şahsiyetin ve özelde de müfessirin Kur'ân ile olan diyalogunun hem ruhî ve hem de kalbî olması gerektiğini ve ancak böyle olursa muradullahtan neyin kastedildiğini anlayabileceğini ifade etmektedir.¹²⁷

2.2.3.Fatiha Süresinin Tefsiri

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ . إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ . اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd , Âlemlerin Rabbi , Rahmân , Rahîm , hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah'a mahsustur. (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”¹²⁸

¹²⁷ İsam Tuleyme, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, s.40

¹²⁸ Fatiha, 1/1-7

2.2.3.1. Fatiha Süresinin Fazileti

Ahmed b. Hanbel Müsned’inde Ebu Said b. el-Mualla’dan şunu nakletmiştir; “Ben namaz kıldığım bir sırada Allah Resulü (s.a.v.) bana seslendi. Fakat ben namazı bitirinceye kadar cevap vermedim. Namaz’ın ardından yanına varınca “Bana gelmeni engelleyen şey ne idi” diye sordu. Bende “Namaz kılıyordum” dedim. Allah Resulü (s.a.v.) bana Enfal süresindeki “Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah’ın ve Resûlü’nün çağrısına uyun.”¹²⁹ ayetini okudu ve “Sana Kur’an’ın en büyük süresini öğreteceğim” diyerek Fatiha süresini okudu.¹³⁰

Cabir b. Abdullah’tan nakledildiğine göre o şöyle demiştir; Allah Resulü (s.a.v.) bana, “Sana Kuran’ın en hayırlı süresinin hangisi olduğunu söyleyeyim mi?” Diye sordu. Bende “Evet” deyince Allah Resulü (s.a.v.) “O süre Fatihatu’l Kitab’tır. Onda her hastalığın şifası vardır” buyurdu.¹³¹

2.2.3.2. Nüzul Yeri ve Zamanı

Cumhur, “*Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’an’ı verdik.*”¹³² Ayetini delil göstererek Fatiha süresinin Mekki olduğu görüşünü savunmaktadır. Çünkü Hicr süresinin Mekki oluşu konusunda müfessirlerin ittifakı vardır. Namaz ibadeti de Mekke’de farz kılınmıştır. İslam’da Fatiha’sız bir namazın varlığı düşünülemez. Dolayısıyla sürenin Mekki olması muhtemeldir. Ancak Ebu Hureyre, Mücahid, Ata b. Yesar, Zühri ve bir grup müfessir Fatiha süresinin Meden’i olduğunu iddia etmişlerdir.¹³³ Bazı alimler de bu iki görüşü cem etmiş ve sürenin biri Mekke’de diğeri de Medine’de olmak üzere iki defa nazil olduğu fikrini benimsemişlerdir.¹³⁴

Muhammed Abduh, el-Menar adlı tefsirinde Fatiha süresini, Kur’an’ı Kerim’de ilk inen süre olarak kabul etmektedir. Bu görüşünü destekleme mahiyetinde şu delili ortaya sürmüştür; “Sünnetullah’a bakıldığı zaman Allah (c.c.) her mevzu da o konuyla ilgili tafsilat ve ayrıntıdan önce özet ve genel ifadeler kullanmıştır. Dolayısıyla Fatiha süresi de

¹²⁹ Enfal, 8/24

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3,450. Buhari, 4474,4647 . Ebu Davud, 1458

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5, 189

¹³² Hicr: 15/87

¹³³ Bkz; Kurtubi Tefsiri, 1.Cilt, s.111

¹³⁴ Hasan el-Benna, *Mecelletü’ş Şihab eş- Şehriyye Kahire*, 1948, 2. Sayı. s.43

Kur'an'ın maksat ve gayelerini mücmel bir şekilde içinde barındırmıştır. Bu hakikat, Fatiha süresinin diğer bütün sürelerden önce inmesi gerektiğini göstermektedir.”¹³⁵

2.2.3.3. Fatiha Süresinin İsimleri

Fatiha süresinin birçok ismi vardır.

- 1- Fatiha'nın bir adı Salat/ Namaz'dır. Nitekim Allah (c.c.) kutsi hadiste Fatiha süresini kast ederek “Ben namaz'ı kulumla aramda iki kısma ayırdım.” buyurmuştur.
- 2- Diğer bir ismi de Hamd'tir
- 3- Alimler arasında tartışma konusu olmayan Fatihatü'l Kitab'tır.
- 4- Ümmü'l- Kur'an
- 5- Ümmü'l- Kitab

Enes ve İbni Sirin, bu son iki ismin Fatiha için söylenmesini mekruh addetmişlerdir. Ancak bu konudaki sahih ve sabit olan hadisler bu keraheti ortadan kaldırmaktadır.

Ebu Hureyre'nin naklettiği hadiste Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “الحمد لله (Yani Fatiha süresi) Ümmü'l Kur'an'dır, es- Seb'u'l- Mesani'dir ve el-Mesani'dir.”¹³⁶

- 6- eş-Şifa
- 7- el- Esas
- 8- el- Vakiye
- 9- el- Kafiye
- 10- er- Rukayye
- 11- el- Kur'anu'l- Azim¹³⁷

2.2.3.4. Fatiha Süresinin Kur'an'ın Maksatlarına Şamil Oluşu

Kurtubi şöyle demiştir: Kur'an'ın bütün ilimlerini kapsamı hasebiyle Fatiha süresine “el- Kur'anu'l Azim” denmiştir. Çünkü Fatiha süresinde Allah (c.c) kamil ve yüce sıfatlarıyla nitelendirilmiş ve övülmüştür. Aynı şekilde ibadete ve samimiyete

¹³⁵ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsir'ul Menar*, 1.Cilt, s. 34-38

¹³⁶ Buhari, 4704; Tirmizi, 3124; Ebu davud, 1457

¹³⁷ Hasan el-Bennâ, *Mecelletü 'ş- Şihab eş- Şehriyye*, Kahire, 1948, 2.Sayı, s.34

değnilmiştir. Allah'ın yardımı olmadan bir şey yapabilmeye muktedir olamama ve acizliği itiraf etme vardır. Doğru yola iletmesi için Allah'a yalvarma ve yakarma vardır. Sözüne sadakat göstermeyen ve hakikati inkar edenlerin akibetlerinin ne olduğunun bahsi vardır.¹³⁸

Fatiha süresi için “Kur'an'ın maksat ve hedeflerini mücmel olarak içermiştir” denmesi doğru olacaktır. Çünkü Kur'an'ı Kerim, yaratıcının kulları üzerindeki haklarını, kulların Rablerine olan ihtiyacını beyan ve yaratıcıyla kulları arasındaki ilişkiyi tanzim etmek için indirilmiştir. İşte Kur'an'ın getirdiği mesajların tamamı bunlardan ibarettir. Sadece Kur'an değil diğer bütün semavi dinlerin ve kitapların maksadı da budur.

Fatiha süresi, bu gayeleri içerisinde barındırmıştır. Sürenin ilk ayetleri (اياك نعبد و اياك نستعين) Allah'ın kulları üzerindeki haklarını beyan etmiştir. Daha sonra kulların yaratıcılarına olan ihtiyacından – Onları doğru yola hidayet etmesinden- bahsetmiştir. Doğru yola vurgu yapmakla da, yaratıcıyla mahlukatı arasındaki ilişki ve alakanın düzenini sağlamıştır. Öte yandan Fatiha süresi, doğru yoldan sapmış ve batıl yollara düşmüş olan grupların, hangi nedenden ötürü yoldan saptıklarını ve gazaba maruz kaldıklarını beyan etmiştir. Dolayısıyla Fatiha süresi saydığımız bu unsurlardan dolayı “Ümmü'l- Kur'an” hatta “el-Kuran'u-l Azim” adlarını almayı hak etmiştir.¹³⁹

2.2.3.5. Fatiha Süresindeki Besmele Mevzusu

Şevkani, Fatiha'daki besmele bahsinde şöyle demiştir: Alimler besmelenin Fatiha'nın bir ayeti veya her sürenin bir ayeti yahut sürelerin bir ayeti olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İbni Abbas, İbni Ömer, İbnu'z- Zübeyr, Tavus, Ata, Mekhul, İbnu'l-Mübarek ve diğer bir grup besmelenin, Fatiha'nın ve Tevbe süresi hariç her sürenin bir ayeti olduğunu savunmuşlardır.

Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebu Ubeyd, Kufe'liler, Mekke'liler, Irak'lıların çoğunluğu, Hattabi'nin naklettiğine göre Ebu Hureyre ve Said b. Cübeyr, Beyhaki'nin es-

¹³⁸ Bkz: Tefsir'ul Kurtubi, 1.Cilt, s.112

¹³⁹ Suyuti, Ahmed b. Muhammed, *Katfu'l Ezhar fi Keşfi'l Esrar*, 1.Cilt, s.101-105

Sünenü'l Kübra'sında naklettiğine göre İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b ise bismelenin sadece Fatiha'dan bir ayet olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴⁰

İmam Malik, Evza'i, Ebu Hanife, Davud ve İmam Ahmed'den gelen diğer bir rivayete göre de besmele Fatiha'dan veya diğer sürelerden bir ayet değildir.

Ancak, Neml süresi içerisinde yer alan bismelenin Neml süresinden bir ayet olduğu ve Mushaf'larda Tevbe süresi hariç her sürenin başına eklenmesi hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Tilavet konusuna gelince, Fatiha'ya ve Tevbe süresi hariç diğer sürelere başlayacak olan kimsenin besmeleyi okuması gerektiği hususunda yedi kıraat imamı arasında aykırı görüş sahibi olan kimse yoktur.¹⁴¹

Bismelenin Fatiha'dan bir ayet olduğunu savunanların delillerine gelince ilk olarak şunu söyleyebiliriz: Üçüncü Halife Hz. Osman'ın, ileri gelen sahabelerle istişare ettikten sonra uzak beldelere göndermiş olduğu İmam Mushaf'ında bismelenin yazılı olmasıdır. Mushaf'ta bismelenin yazılı olması onun bir ayet olduğunun apaçık delilidir. Bunu destekleyen bir çok sahih hadis de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Katade (r.a.) şöyle demiştir; Enes b. Malik'e "Allah Resulü'nün namazdaki kıraati nasıldı?" diye sorulunca Enes "Uzatarak ve yavaş yavaş okurdu" dedikten sonra kendisi besmeleyi okudu ve okurken Rahman ve Rahim kelimelerini uzattı.¹⁴²

Müminlerin annesi Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre kendisi Allah Resulü'nün kıraati'nin nasıl olduğu soruldu. Ümmü Seleme; "Fatiha'yı okurken ayet ayet okur ve her ayetin sonunda dururdu" deyip,

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ . مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ . بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ayetlerini uygulamalı olarak okudu.¹⁴³

¹⁴⁰ Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 2.Cilt s. 340-341

¹⁴¹ Şevkani, Muhammed Ali, *Neylü'l Evtar*, 3.Cilt, s.34-35

¹⁴² Buhari, 5040; Ebu Davud, 1465; İbni Mace, 1353

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7,429; Ebu Davud, 4001; Beyhaki, Sünen, 2, 339

İmam Nesai ve diğer muhaddisler'in Nuaym b. Mücemmir'den naklettiklerine göre o şöyle demiştir: Ben Ebu Hureyre'nin arkasında namaz kıldım. Besmeleyi açıktan ve sesli bir şekilde okudu, daha sonra da Ümmü'l- Kur'an'ı (Fatiha'yı) okudu.¹⁴⁴

Hiz. Ali'nin (r.a.) naklettiği hadiste ise, kendisine es-Seb'u'l Mesani'nin ne olduğu sorulunca; Hiz. Ali, “ الحمد لله رب العالمين ile başlayan Fatiha'dır.” demiştir. “Ey imam! Fatiha altı ayettir.” denilince Hiz. Ali, “ بسم الله الرحمن الرحيم ayeti de Fatiha'dandır.” diye cevap vermiştir.¹⁴⁵ İmam ed- Derakutni'nin bu minvalde naklettiği iki hadis daha vardır. Senetleriyle ilgili bir takım sorunlar olsa da Besmelenin açıkça okunduğuna dair delil sayılabilir.

Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadiste bu hususa delil niteliğindedir. Hiz. Enes Allah Resulü'nün (s.a.v.) besmeleyi cehri olarak okuduğunu işittiğini haber vermiştir. Hadisi Hakim nakletmiş ve ravi'lerin sika olduğunu söylemiştir. Hafız ez- Zehebi'de bu mevzuda onu onaylamıştır.¹⁴⁶

Besmelenin Fatiha'dan bir ayet olmadığı görüşünü savunanlar, Ebu Hureyre'nin (r.a.) Allah resulü'nden (s.a.v.) naklettiği şu hadisi delil göstermişlerdir: “Kim bir namaz kıllarda o namazında fatiha'yı okumazsa kıldığı namazı eksiktir.” Hadisi üç defa tekrarladıktan sonra bazıları “Ey Ebu Hureyre! Bizler imam'ın arkasında namaz kıllıyoruz, nasıl yapmalıyız?” diye sorunca Ebu Hureyre; “Fatiha'yı içinizden okuyun, Çünkü ben Allah Resulü'nden işittim ki Rabbi ona şöyle demişti; “Ben namazı (Fâtiâ'yı) kendimle, kulum arasında ikiye böldüm, kulum için istediği vardır. Kul, (أَلْحَمْدُ لَهُ رَبِّ الْعَالَمِينَ) dediği zaman, Allâh-ü Teâlâ, kulum bana hamd etti (beni medhetti) buyurur. Kul, (مَا لِكَ يَوْمَ الدِّينِ) dediği zaman, (Allâh-ü Teâlâ) kulum beni övdü buyurur. Kul, (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) dediği zaman, Allâh-ü Teâlâ kulum beni yüceltti.buyurur. Diğer bir kere de,“Kulum işini bana havâle etti” buyurur. Kul, (إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ) dediğinde, Allâh-ü Teâlâ bu, benimle kulum arasındadır, kulum için istediği vardır, buyurur. Kul, (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ)

¹⁴⁴ Nesai, *el-Mücteba*, s. 905; İbni Huzeyme, *Sahih'u'bnü Huzeyme*, s.499

¹⁴⁵ Derakutni, 1145; Hakim, 1. Cilt, s. 299

¹⁴⁶Derakutni, 24; Hakim, 855

(الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) dediğinde, Allâh-ü Teâlâ Hazretleri, bu, kulum içindir ve kulum için istediği vardır.”¹⁴⁷ buyurur.

Görüldüğü gibi burada besmele Fatiha süresinden sayılmıştır.

Enes b. Malik’ten nakledildiğine göre O şöyle demiştir; “Ben Allah’ın Resulü (s.a.v.), Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile beraber namaz kıldım. Ancak hiçbirisinin kıraate başlarken besmeleyi okuduğunu işitmedim.”¹⁴⁸

Diğer bir rivayette de “Ben Allah’ın Resulü (s.a.v.), Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile beraber namaz kıldım. Hiçbiri besmeleyi açıktan okumazlardı.

Üçüncü bir rivayette de “Ben Allah’ın resulü (s.a.v.), Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile beraber namaz kıldım. Kıraate başlarken ilk olarak Fatiha ile başlardı ve besmeleyi okumazlardı.

2.2.3.6. Namazda Fatiha Okumanın Hükümü

Alimler, namazda Fatiha’yı okumanın vacip olup olmadığı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Alimlerin büyük çoğunluğu ister imam, ister imama uyan ve isterse tek başına kılan kimse olsun, namazın her rekatında Fatiha’nın okunmasını vacip addetmişlerdir.¹⁴⁹

Bu görüşlerine delil olarak da Ubade b. Samit’in (r.a.) Allah Resulü’nden (s.a.v.) naklettiği şu hadisi göstermektedirler; “Namazda Fatiha’yı okumayanın namazı yoktur.”¹⁵⁰ Derakutni’nin sahih bir senetle rivayet ettiği hadisi ise şöyledir; “Namazda Fatiha’yı okumayan kimsenin namazı geçerli değildir.”¹⁵¹

Ebu Hanife ve Kufe ehli ise Fatiha’nın vacip olmadığını, vacip olan miktarın Kur’an’dan bir ayet olduğunu savunmuşlardır. Namazını hatalı ve eksik kılan kimsenin

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2, 469; Müslim, 395; Tirmizi, 2953; Ebu Davud, 821; Nesai, 8013; Beyhaki, *Sünen*, 2, 329

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3, 177; Müslim, 50 ve 399

¹⁴⁹ Bkz: İbni Kudame, *el-Muğni*: 3. Cilt, s. 147

¹⁵⁰ Buhari, 756; Müslim, 394; Tirmizi, 247; Nesai, *el-Mücteba*, s. 910-911; Ebu Davud, 822; İbni Mace, 837; Beyhaki, *es-Sünen*, 2. Cilt, s. 329

¹⁵¹ Derakutni, 1212

bahsedildiği hadiste Allah Resulü'nün (s.a.v.) buyurduğu “Daha sonra Kur’an’dan sana kolay gelen yerden oku”¹⁵² sözlerini delil kabul etmişlerdir.

Ancak, İmam Ebu Hanife ve Kufe Ehlinin görüşleri reddedilmiştir. Çünkü Kur’an’da Fatiha’dan daha kolay bir bölüm yoktur. Ayrıca onların naklettiği hadisin başka bir rivayetinde “Daha sonra Ümmü’l- Kur’an’ı (Fatiha’yı) oku” ifadesi geçmektedir.¹⁵³ Hadisteki bu ek bir önceki hadisi tefsir etmiştir.

Ebu Hanife’ye göre imama uyan kimse olan kimse hiçbir şey okumaz. Çünkü, Cabir b. Abdullah’ın (r.a.) naklettiği hadiste Allah Resulü (s.a.v.): “İmam’ın okuması ona uyan için de geçerlidir.” buyurmuştur.¹⁵⁴ Ona göre imama uyan kimsenin okuması ise tahrimen mekruhtur.

İmam Malik ve arkadaşlarına göre, İmam ve ona uyanın Fatiha’yı okuması gereklidir. Ancak, gizliden okunan namazlarda imama tabi olanın okuması gereklidir. Terk etmesi durumunda günahkar olmakla beraber namazı sahihtir. Cehri namazlarda ise, “Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki merhamet edilesiniz.”¹⁵⁵ ayetine ve “İmam okuyunca susup onu dinleyin”¹⁵⁶ hadisine binaen ne Fatiha ve ne de başka bir şey okur.

Hasan-i Basri, Muğire b. Abdurrahman el-Medeni ve Basra ehlinin çoğunluğuna göre, Fatiha’yı her namazda sadece birer defa okumak vaciptir. Onları bu görüşe sevk eden husus, böyle yapan bir kimsenin her halükarda namazda bir defa dahi olsa Ümmü’l- Kur’an’ı okumuş olmasıdır ki bu onun için yeterlidir.

Nefislerin tatmin olduğu ve ona doğru meylettiğimiz görüş, okumaya muktedir olan herkesin namazda Fatiha’yı okumasının vacip olmasıdır. Çünkü, Allah Resulü’nün (s.a.v.), halifelerinin, ashabının ve onlara tabi olanların hiçbirisinden, namazda Fatiha’yı okumadıklarına dair bir rivayet sabit olmamıştır.¹⁵⁷

¹⁵² Buhari, 757; Müslim, 397; Nesai, 884; Ebu Davud, 856; İbni Mace, 1060

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5, 449. Hadis, Rifa’e b. rafi’ ez- Zevraki’dan (r.anh.) nakledilmiştir.

¹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4. Cilt, s. 295; İbni Mace, 850; Beyhaki, *es-Sünen*, 2. Cilt, s.531

¹⁵⁵ A’raf: 204

¹⁵⁶ Darekutni, 1231; Hadis Ebu Hureyre’dan nakledilmiştir. Ancak hadisin senedi zayıftır.

¹⁵⁷ Hasan el-Benna, *Mecelletü-ş Şihab eş-Şehriyye*, Kahire, 1948, 2. Sayı. s.32

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

Genel olarak Kur'an'ın tüm sürelerinde ve özelde de Fatiha süresine besmele ile başlanması, hayırlı olan her söz ve eylemimize Fatiha ile başlanması gerektiğine bir işarettir. Nitekim Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Besmele ile başlanılmayan her iş kesiktir (bereketsizdir.)”¹⁵⁸Bu hadis, أقطع , أجدم , أبتّر gibi farklı ama aynı anlamlara gelen lafızlarla rivayet edilmiştir. Hadiste besmeleyle başlanılmasındaki maksat, yapılacak herhangi bir işe veya söylenecek bir söze Allah'ın adıyla başlanmasıdır.

İsim, muayyen bir kimseyi veya belirli bir anlamı ifade eden bir kelimedir. Allah (الله) kelimesi de varlığı kendinden olan Cenab-ı Allah'ın özel ismidir. Allah ismi, Rabbu'l Alemin olan yaratıcının en çok kullanılan ve en kapsamlı olan ismidir. Diğer isimleri onun sıfatları mahiyetindedir. Sıfatların içerdiği manalar mutlak manada Allah'a izafe edilebilir. Allah'ın bir de “Esmâ'ül- Hüsnâ” dediğimiz güzel isimleri vardır. İşte Allah'ın bu özel ismi diğer bütün isimlere delalet ettiği gibi, bütün kamil nitelikleri taşıdığına ve bütün noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna da işaret eder.¹⁵⁹

(الرحمن الرحيم)

Bu iki sıfat الرحمة kelimesinden türemiş olup ve Allah'a layık anlamları içeren sıfatlardır. İslam Alimlerinden İbn Kayyim şöyle der: الرحمن ve الرحيم sıfatlarını cem eden mükemmel bir mana vardır. Şöyle ki, الرحمن Allah'ın zatı ile kaim olan sıfatlara delalet eder. الرحيم ise, merhamet edilenlere taalluk eden bir sıfattır. Sanki birincisi (الرحمن) Allah'ın zatı'nın ve yüceliğinin ismi, ikincisi de (الرحيم) rahmetiyle mahlukatını esirgeyen fiildir. Bunu daha iyi anlamak istersen şu iki ayete bak:

¹⁶¹ (إنه بهم رؤوف رحيم) ¹⁶⁰ (وكان بالمؤمنين رحيما) Kuran'ın hiçbir yerinde رحمن بهم şeklinde bir ayet göremezsiniz. Dolayısıyla Rahman; merhametle sıfatlanan, Rahim ise, rahmetiyle merhamet edendir.¹⁶²

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3. Cilt, s.43; İbni Mace, 1894; Beyhaki, *es-Sünen*, 4. Cilt s.451

¹⁵⁹ el-Keyya el-Herasi, *Ahkamu'l Kuran*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1983, 1.Cilt, s.4-5

¹⁶⁰ Tevbe, 9/117

¹⁶¹ Ahzap, 33/43

Fakat Şeyh Muhammed Abduh, bunun tam aksi bir fikir beyan etmiş ve şöyle demiştir: “Gerçek şu ki, فعلان kalıbı bir sığata delalet etmekle beraber o sığatın mûbalağa anlamına geldiğini ifade eder. Aynı zamanda bu kalıp sözlükte عطشان - غضبان gibi kelimelerde olduğu gibi geçici sıfatlar için kullanılmaktadır. فعيل kalıbı ise, , حكيم , عليم vb. İnsanlardaki karakter ve ahlak yapısı gibi sürekli var olan niteliklere delalet eder. Kur’ân-ı Kerim, Allah’ın (c.c.) sıfatlarından bahsederken hiçbir zaman Arap belagati ve üslubu dışına çıkmaz. Dolayısıyla Rahman, nimet ve ihsanıyla kendisinden bilfiil rahmet eserlerinin tezahür ettiği kimseye delalet eder. Rahim ise, Bu rahmet ve ihsan’ın menşesine, kaynağına ve bu sıfatın gerekliliğine ve devamlılığına işaret eder. Dolayısıyla, burada bir sıfat diğeri olmadan düşünülemediği gibi ikinci sıfat birinci sıfatın tekidi de değildir.

Arap birisi Allah’ın “Rahman” sıfatını işittiği zaman Onun, gerçek manada nimeti ve ihsanı bahşeden bir yaratıcı olduğuna inanmakla beraber, merhamet sıfatının kesintisiz manada o’nda olacağına inanmaz. Çünkü rahmet fiili çok yoğun olmasına rağmen aralıksız ve kesintisiz devam eden bir fiil değildir. Aynı kişi Rahman sıfatından sonra Rahim sıfatını da işitince tam ve kâmil manada bir inanca sahip olur. Yaratılanların özelliklerine benzemeyen bir yapıda olsa da Allah’a ait bir rahmet sıfatının varlığına kanaat eder, Rahim sıfatının Rahman sıfatından sonra zikredilmesi ise, delile ve kanıta muhtaç olana delil niteliğinde olması kabilindedir.¹⁶³

¹⁶² Reşid Rıza, *Tefsiru’l Menar*: 1.Cilt, s.48

¹⁶³ Reşid Rıza, *Tefsiru’l Menar*, 1.Cilt, s.48

SONUÇ

Hasan el-Bennâ, davet, terbiye, mücadele, enerji ve kudretiyle önce Mısır'ı sonrasında da bütün dünyayı şaşkına çevirmiş, sahip olduğu enerji ve kudret öylesine eşsizdir ki, pek çok psikolog, ahlak bilimci, tarihçi ve eleştirmene göre, bir arada bulunması mümkün olmayan, birbiriyle çatışan kabiliyet ve yetenekleri Allah, onda bir araya getirmiştir. Ondaki bu nitelik ve yetenekler, onun dini-sosyal bir lider olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam âleminde yaygınlaşmış olan Batı taklitçiliğine karşı durmuş, başta Mısır olmak üzere tüm dünya Müslümanlarını İslam'ın öz kaynaklarına dönmeye davet etmiştir.

Arap baharının yaşandığı son yıllarda diğer İslam'i cemiyetler içerisinde İhvân'ı Müslimîn teşkilatı'nın yeri farklı olmuş ve bu farklılığın teşkilat üyelerinin eğitimiyle doğrudan ilintili olduğu görülmüştür. Bu açıdan Hasan el-Bennâ'nın haftalık ve aylık olarak yapmış olduğu tefsir derslerinin çok derin izler bıraktığı bir gerçektir.

Hasan el-Bennâ Kur'ân ve sünnet'in, anlaşmazlık ve sorunların çözümünde temel unsur olarak görülmemesi, İslam âleminin içerisinde bulunduğu olumsuz durumun en önemli nedenlerinden birisi olduğunu savunur. Buradan hareketle Peygamber Efendimiz ile sahabe arasındaki bağ ile İhvân ve kendisi arasında bağlantı kurarak İhvân'ın da onlar gibi geceleri abid, gündüzleri mücahid olduğunu söyler.

İslam'ın bir bütün olduğunu savunan el-Bennâ, siyaset ve ibadetin, din ve devletin, ahlâk ve adaletin bir arada olması gerektiğini vurgular. İslam'ın, dinde yeri olmayan bidat ve hurafelerden arındırılması ve her türlü aşırılıktan temizlenmesi görüşündedir. Özellikle İslam'ın siyaset yönüne vurgu yapan el-Bennâ, siyasal İslam söyleminin Türkiye'de yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Yaşanılabilir bir İslam anlayışını topluma hâkim kılmak ve İslam medeniyetini yeniden canlandırmak adına canını, malını, vaktini ve sahip olduğu her şeyi feda etmeyi göze almıştır. Ancak, uyuşuk, kendi değerlerinin farkında olmayan ve Batı medeniyeti altında şekilden şekle giren bir toplumla karşı karşıya kalmıştır. Bu meşakkatli işe "Asrı saadette, vahye susamış insanlar neyle ıslah olmuşsa bugünün gençleri de aynı metotla ıslah olacaktır" şiarıyla yola koyulmuş ve bu gayesini gerçekleştirebilmek için 21 yıllık davet serüvenine başlamıştır.

Hayatı boyunca uğramış olduğu baskılara ve davet çalışmasından vazgeçmesi karşılığında kendisine yapılan tekliflere rağmen “Sağ elimizde Kurân, sol elimizde Sünnet ve önümüzde de Sahabe uygulaması güneş misali parıldarken bundan vazgeçecek değiliz” diyerek kararlılığını göstermiştir.

Hilafet, İslam’ın şiarıdır görüşünü benimseyen el-Bennâ, İslam medeniyetinin gerilemesinin bir nedeni olarak, Müslümanları bir arada tutan bir otoritenin olmayışından kaynaklandığını savunur. Ona göre önce bir İslam devleti kurulmalı daha sonrada İslam devletleri birliği oluşturulmalı ve halife de bu birliğin önderi olmalıdır.

Hasan el-Benna’nın Kur’an ve tefsir anlayışının çok geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tefsirini yaptığı Kur’an ayetlerini ilk olarak başka benzer ayetlerle desteklemeye gayret etmesi, yorumlarını olabildiğince hadis ve sahabe nakilleriyle pekiştirmesi şüphe ve tereddütten uzak bir anlayışı benimsediğini göstermektedir. Bütün bir hayatını Genç nesillere Kur’an ayetlerinin ruhunu ve gerçek mesajını ulaştırma hedefine adanmıştır.

Tefsire konu olan hadislere yaklaşımında mütesahil davrandığı iddia edilmiştir. Ancak, muteber hadis kaynaklarına dayandırdığı hadisler içerisinde ihtilafsız zayıf kabul edilen hadisler mevcut değildir.

Yaşadığı dönem içerisinde bu görevi üstlenmesi gereken ilim erbabının farklı sahalarda vakit geçirmeleri onu daha fazla çalışmaya ve fedakârlığa sevk etmiştir. “Vakit hayatın ta kendisidir. Yapacağımız görevler bizler için biçilen ömrümüzden daha fazladır.” sözüyle her Müslüman bireyin misyonunu tayin etmiştir.

Eğitim ve davet metoduyla ilgili ayetlerin günümüz dünyasına uyarlanması gerçeğini her zaman savunmuş ve tefsir metodunun en önemli özellikleri arasında zikretmiştir. Elimize ulaşan tefsir makalelerinde hurafe ve israiliyyat içerikli nakillerden hep uzak durduğunu, sahih senetlerle nakledilen rivayetlere bağlı kaldığını görmekteyiz.

Hasan el-Benna, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza’nın kaleme aldığı “*el-Menar*” tefsirinin metodu üzere bir yol takip edeceğini beyan etmiş, bununla beraber ilk asırlarda yazılmış olan Muhammed bin Ahmed el-Kurtubi’nin “*el-Camiu li Ahkami’l- Kur’an*” ve İbn Cerir et-Taberî’nin “*Camiu’l- Beyan an Te’vili ayi’l Kur’an*” adlı eserleri gibi kaynaklardan istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Ancak, ömür sermayesi çok erken yaşta son bulmuş ve bu hedefini tam olmasa da bir nebze hayata geçirmiştir. Kur’an’ın tamamını

tefsir etmemekle beraber Fatiha, Mucadele ve Hucurat surelerinin tamamını, Bakara, Ra'd ve Tevbe surelerinin de belli bölümlerini tefsir etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abduh**, Muhammed, *Tefsir'ul Menar*, Mısır Kitap basım Heyeti, Mısır 1973
- Akdemir**, Hikmet, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010
- Akkoyunlu**, Songül, *Hasan el- Bennâ'nın Din ve Siyaset Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012
- Beyhâkî**, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Sünenü'l-Beyhâki el-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkadir A'tâ, Mektebetu Dâr ul-Bâz, 1994
- Beyhâkî**, *Şuabu'l İman*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmîyye, 1990
- Buhârî**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's- Sahîh el-Muhtasar*, Thk. Mustafa Buğâ ed-Dîb, Dâr'u İbn'u Kesîr, Beyrut, 1987
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I. Cilt, DİB Yay., Ankara 1988
- Dağ**, Ahmet Emin, *Çağımıza İz Bırakan Önderler Hasan el-Bennâ*, İlke Yay, İstanbul 2007
- Darimi**, Abdullah b. Abdurrahman Ebu Muhammed, *Sünenü'd Darimi*, Thk. Fevvez Ahmed Zumerli ve Halid Sebu' el- İlmî, Daru'l Kitabu'l Arabi, Beyrut, 1407
- Demirci**, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfi Yay. 2012
- Ebu Dâvud**, Süleyman b. Eşa's es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen Ebi Dâvud*, Thk. Muhammed Muhyi'd-Dîn Abdulhamid, Dâru'l-Fikr. 2005
- ed-Dani**, Osman Said, *et- Teysir fi'l Kiraâti-s Sebâ*, Beyrut, Dar'ul Kitabi'l Arabi, 1984
- el-Bennâ, Hasan**, *Hatıralarım*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Osman Arpaçukuru, Beka Yay, İstanbul 2007
- el-Bennâ, Hasan**, *Risaleler*, Çev. Dr. Mehmet Akbaş, Mehmet Eren, Nida yay, İstanbul 2007
- el-Bennâ, Hasan**, *Tasavvuf Ve Ahlâk Eğitimi*, Çev. Ayetullah Güneş, Cuma Karan, Nida Yay, İstanbul 2008
- el-Bennâ, Hasan**, *Ceridetü'l İhvani'l Müslimin el-Usubiyye*, Kahire, 1935
- el-Bennâ, Hasan**, *Mecelletü'ş Şihab eş-Şehriyye*, Kahire, 1948
- el-Bennâ, Hasan**, *Mecelletü'l Menar*, Kahire, 1940

- el-Bennâ, Hasan**, *Mecelletü'n Nezir*, Kahire, 1938
- el-Keyya el-Herasi**, *Ahkamu'l Kuran*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1983
- el-Cüнди, Enver**, *A'lamu'l Müslimin "Hasan el-Bennâ"*, Daru'l Kalem, Dimeşk, 2000
- Hakim**, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah, *el-Müstedrek A'la's-Sahîheyn* Thk. Mustafa Abdulkadir Ata', Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1990
- İbn'i Abidin**, *Raddu'l-Muhtar ale'd-Dürrül-Muhtar*, Beyrut, Daru'l Fikr, 1992
- İbn Cezeri**, *en-Neşr'u fi'l Kıraati'l Aşr*; Beyrut, el- Matba'atü't Ticariyyeti'l Kübra, 2009
- İbn Hanbel**, Ahmed Ebu Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Müessesetu Kurtuba, Kâhire, tsz.
- İbn Hazm**, Ali, *el-Muhalla bi'l Âsâr*, Beyrut, Daru'l Fikr, tsz.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, *Hadi'l Ervah ila Biladi'l Efrâh*, Mektebetu'l Kuran. 2006
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Hâtib Ebu Hafs b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l 'Azîm*, Thk. Muhammed b. İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed 'Aşûr, Kahraman yay., İst., 1984
- İbn Kudame**, *el-Muğni*, Beyrut, Dar'u Alemu'l Kutub, 1997
- İbn Mace**, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el- Kazvini, *Sünen'i İbn'i Mace*, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru'l Fikr, Beyrut. 2003
- İbn Teymiyye**, *Mukaddime fi Usûli't Tefsir*, Kuveyt, Dar'u-l Kur'ân'i-l Kerim, 1972
- İbrâhim el-Beyyûmî Gânim**, "*Hasan el-Bennâ*", TDVİA, XVI. Cilt, İstanbul 2000.
- Kafes**, Mahmut, *Ebu Hayyân el- Endelûsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994
- Karaçam**, İsmail, *Kıraat ilminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay. 1996
- Kayapınar**, D.Ali, *Tefsir Usûl ve Tarihi*, Konya, Olgunçelik Matbaa tes. 2001
- Kehhale**, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, Dar'u-t Turas'u-l Arabi, 2010
- Kurtubî**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998

- Kuşeyri**, Ebu'l Hasan Müslim b. Haccac b. Müslim, *el-Kuna ve'l Esma*, Thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el- Kaşkari, el-Camiatu'l İslamiyye, el-Medinetü'l Münevvera, 1404 H.
- Küçükkağa**, Ömer, "Hasan el-Bennâ'nın İslam'ı Toplumda Yeniden Hakim Kılma Mücadelesi", *Uluslararası Hasan el-Bennâ ve Müslüman Kardeşler Sempozyumu*, II. Cilt, Artus Basım, 2012
- Müslim**, Müslim b. Haccac b. Müslim el- Kuşeyri en- Neysaburi, *Sahih'u Müslim*, Daru'l Fikr, Beyrut. 2003
- Mubârekfûrî**, Ebu'l-A'lâ Muhammed Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Dâru'l-İhyâi't-Turâs el-A'rabî Beyrut
- Merğınani**, Burhaneddin Ali, *Fethu'l Kadir*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 2003
- Nesâî**, Ahmet b. Şua'yb b. Ali, *el-Müctebâ Mine's-Sünen*, Mektebetu'l- Matbuâ'ti'l-İslâmiyye, Thk. Abdulfattâf Ebu Ğudde, Haleb, 1986
- Nevevî**, Ebu Zekeriya, b. Şeref b. Murrî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru'l-İhyâi't-Turâs el-A'rabî Beyrut, 1392 H.
- Razi Fahreddin**, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Ali et-Teymi, *Mefatihü'l Gayb*, daru'l Fikr, Beyrut, 1401 H.
- Reşid Rıza**, Muhammed, *Tefsiru'l Kuran'il Hakim*, Daru'l marife, Lübnan, Beyrut.
- Semerkandi**, Muhammed b. İbrahim, *Tuhfetü'l Fukaha*, Beyrut, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1994
- Suyûtî**, Abdurrahman b. Kemal Celaleddîn, *Katfu'l Ezhar fi Keşfi'l Esrar*, Thk. Ahmed Muhammed el- Hamadi, Vizaretü'l Evkafu'l katariyeti, 1994
- Şehhate**, Abdullah Mahmut, *Tefsir'u-l Kur'ân'i-l Azim*, Kahire, Dar'u-l Garib li-Tıbbâ'e ve'n Neşri'l İslami, 2007
- Şelbi, Rauf**, eş- Şeyh Hasan el-Bennâ ve Medresetuhu "el'İhvân'u-l Muslimûn", Kahire, Daru'l Ensar, 1978
- Şevkani**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l Evtar*, Daru'l Cil, Beyrut 1973. M.
- Şevkani**, *Fethu'l Kadir*, Thk. Dok. Abdurrahman Umeyra, Daru'l Vefa, 1415 H.
- Taberâni**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi *Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Musul, 1983

- Taberî,** Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, Thk. Muahmmmed Ahmed Şâkir, *Câmiu'l-Beyân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000
- Tahhan,** Mustafa, *Kâdetü'l Ameli'l İslâmî*, Kuveyt, 2008
- Tirmizî,** Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Thk. Muhammed Şâkir, Daru'l Fikr, Beyrut. 2005
- Tuleyme,** İsam, *Nazaratu'n fi Kitabillah*, Kahire, Daru't Tevzî' ve'n Neşri'l İslâmiyye, 2002
- Üseymin,** Muhammed Salih, *Usûlü'n fi't Tefsir*, Demmam, Dar'u İbnu'l Cevzi, 2001
- Yıldırım,** Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, Eser Neşriyat, 2011
- Zehebi,** Muhammed b. Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, Kahire, Mektebetü Vehbe, 2010
- Zehebi,** *el-İsrailiyyatü fi't Tefsir'i ve-l Hadis*, Kahire, Mektebetu Vehbe, 2006
- Zerkeşi,** Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l Kuran*, Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Daru'l Marife, Beyrut. 1990
- Zemahşeri,** Muhammed b. Ömer, *Esasu'l Belağa*, Dar'u Sadir, Beyrut, 1965